SLOVENSKÍ EVANJELICI A. V. NA DOLNEJ ZEMI V ROKOCH 1938 – 1945 (K VZŤAHU KULTÚRNEHO ZÁZEMIA A POLITIKY V ČASE DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY)*

Anton HRUBOŇ – Peter MIČKO

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Katedra európskych kultúrnych štúdií
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
anton.hrubon@umb.sk

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Katedra histórie
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
peter.micko@umb.sk

DOI: 10.17846/SHN.2018.22.2.335-361

HRUBOŇ, Anton – MIČKO, Peter. Slovak Lutherans in the „Lower Land", 1938 – 1945 (To the Relation Between Cultural Environment and Politics in the Times of the World War II). During the World War II Slovak communities in the „Lower Land" (*Dolná zem/Alföld*) gained experiences with new states and political regimes. Due to aggression of Hungarian Kingdom which, as a German ally, annexed parts of Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia in 1938 – 1941, a large part of Lower Land Slovaks temporarily became Hungarian citizens. Other groups of ethnic Slovaks lived in Romania, Ustasha Croatia, occupied territories of Serbia and Bulgaria during the wartime period. Conditions for national and religious life of these communities differed depending on national policy of their new motherlands and local specifics in which they coexisted with other nations and nationalities of this multicultural region. Despite a resolute stance of Slovak Lutherans in Slovakia towards the ruling Hlinka´s Slovak People´s Party´s catholic-profiled regime, Lutherans who were a majority among the Lower Land Slovaks did not always share moods of their fellow believers from historical homeland of their ancestors. Lutheran Slovaks in Hungary, Yugoslavia, Romania and Bulgaria had not maintained a close contact with the Slovak Republic and its regime. Because of this factor, Hlinka´s Slovak People´s Party´s regime could not directly influence the Lower Land Slovaks and exert political or ideological pressure on them. Presented study analyzes to what extent did the unenviable position of Slovak Lutherans in Slovakia mirror in the life of the Lower Land Slovaks, in their perception of Hlinka´s Slovak People´s Party and in their attitudes to the Slovak statehood. Taking the local national, cultural and religious specifics of the Lower Land into consid-

* Štúdia je výstupom projektu VEGA č. 1/0655/17 Prienik ideí fašizmu do politickej kultúry Slovenska v 20. – 40. rokoch 20. storočia, ich etablovanie a variácie v kontexte európskeho vývoja a projektu VEGA č. 2/0043/16 Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945.

eration, it also debates the question why the Lower Land Slovak communities, in general, did not show a passionate pro-regime activism and joy over the independent Slovak State, why they held a neutral, negative or not clearly profiled stance to the political issues regarding the "New Europe" instead and why the traditional cultural aspects like Lutheran faith played a bigger role within their identity than a wartime nationalism.

Kľúčové slová: zahraniční Slováci; Dolná zem; evanjelici a. v.; Slovenský štát; druhá svetová vojna;

Keywords: Foreign Slovaks; Lower Land; Lutherans; Slovak State; World War II;

Vznik Slovenského štátu dňa 14. marca 1939 prijala slovenská spoločnosť rôznorodo. Zatiaľ čo časť spoločnosti ho vnímala ako korunovanie národnoemancipačného procesu a uspokojenie túžob národa, druhá časť reflektovala nový štát skepticky, s obavami, prípadne vyslovene s odporom. Reakcie tejto časti verejnosti pramenili z viacerých pohnútok, ktoré boli priamo ovplyvnené charakterom politiky vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) a jej režimu. Demokraticky orientovaným občanom prekážala zahraničnopolitická orientácia HSĽS na nacistické Nemecko[1], zoštíhlenie straníckej štruktúry na jednu slovenskú, nemeckú a maďarskú stranu[2] a stupňujúce sa aplikovanie fašistickej ideológie, metód a politickej praxe do verejného života na Slovensku.

Režim Slovenskej republiky, v základných rysoch sformovaný už v krátkom období autonómie Slovenska (október 1938 – marec 1939), sa napriek oficiálne ekumenickému vymedzeniu vyznačoval veľmi svojským postojom k nekatolíckym menšinám. Najradikálnejšie opatrenia postihli židovskú komunitu. Popri obmedzení politických, hospodárskych, občianskych a nakoniec i ľudských práv nariadenia vydávané vládou Slovenskej republiky, sprevádzané „pouličnou politikou" zradikalizovanej majority[3], vonkoncom nenaznačovali, že by ústavne garantovaná sloboda vierovyznania platila pre všetkých občanov.

---

1 Od júna 1941 po napadnutí Sovietskeho zväzu aj slovenským komunistom, ktorí dovtedy v zmysle paktu Molotov – Ribbentrop propagandisticky nevystupovali proti nemeckej expanzii a držali líniu Moskvy. K vývoju vnímania nemecko-sovietskeho spojenectva slovenskými komunistami bližšie pozri SYRNÝ, Marek. Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v povstaní. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2013, s. 22-28, 59-68.

2 K zastúpeniu nemeckej a maďarskej menšiny v slovenskom parlamente a k činnosti menšinových poslancov pozri PODOLEC, Ondrej. Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, s. 216-242. Rusíni mali v sneme taktiež zastúpenie v podobe dvoch poslancov, ale bez príslušnosti k rusínskej národnostnej strane, ktorá sa v podmienkach ľudáckeho režimu nikdy nekonštituovala.

3 Napríklad v noci 24. 4. 1939 gardisti vytiahli sučianskeho farára Vojtecha Hrušku z fary, zaviazali mu oči a spolu s ďalšími dvoma obeťami odviezli autom za Turany, kde ho v poli surovo zbili obuškami. Ubitého a dokrvaveného ho poslali domov s odkazom, aby si pri najbližšej nedeľnej kázni odpustil urážky ľudovej strany a gardistov, a ak nie, porátajú sa s ním rovnakým spôsobom znova. Pozri: Barbarstvo neznámych gardistov. In Cirkevné listy, 28. 4. 1939, roč. 53, č. 9, s. 176 – 177. Evanjelické presbytérium sa v snahe zamedziť rastúcim útokom na dedinách rozhodlo vyzvať všetkých evanjelikov, aby vstúpili do Hlinkovej gardy. SOKOLOVIČ, Peter. Hlinkova garda 1938 – 1945. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 109-110.

Na rozdiel od židov, ktorí boli etapovito dehumanizovaní, vylúčení zo slovenskej spoločnosti a napokon vyvraždení v nacistických vyhladzovacích táboroch, ľudácky režim voči evanjelikom a. v.[4] ako najpočetnejšej nekatolíckej komunite priamo neuplatňoval nábožensky motivovanú perzekučnú politiku. Formálne boli evanjelici rovnoprávni a mali rovnaké možnosti sebarealizácie ako katolíci. Predstavitelia režimu vo svojich prejavoch evanjelikov vyzývali k spolupráci na „budovaní slovenského štátu" a „šťastnej budúcnosti" slovenského národa. Vzťah medzi režimom a evanjelickou komunitou bol však dlhodobo napätý, rámcovaný tradičnými konfesionálnymi rozpormi.[5] Tento antagonizmus sa odrážal aj za hranicami Slovenska v priestore tzv. Dolnej zeme, kde už niekoľko storočí žili početné slovenské komunity, ktoré boli z väčšej časti evanjelického vierovyznania.

Plnoprávna menšina? K postaveniu evanjelikov na Slovensku

Podľa údajov z 31. decembra 1938 žilo na Slovensku 72 % rímskokatolíkov (cca 1,76 mil. obyvateľov), 14,8 % evanjelikov (362 tis.), 5,4 % gréckokatolíkov (185 tis.) a 3,7 % židov (90 tis.). Pri prepočte katolíckeho a evanjelického obyvateľstva podľa slovenskej materinskej reči vychádzal pomer katolíkov a evanjelikov na 100 osôb približne 78 : 22 (1,5 mil. rímskokatolíkov : 325 tis. evanjelikov).[6] Napriek početnému zastúpeniu evanjelikov v štruktúre obyvateľstva sa im v novom štáte po 14. marci 1939 nedostalo adekvátneho zastúpenia v štátnych službách, čo vyplývalo jednak z historických predsudkov katolíckej väčšiny, reprezentovanej vládnucou Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou, ako aj zo spochybňovania „slovenskosti" evanjelikov a ich kolektívneho spájania s čechoslovakizmom. Pozície evanjelikov v ľudáckom režime ilustruje zastúpenie v najvyšších štátnych a straníckych orgánoch: v predsedníctve HSĽS nebol žiaden evanjelik, vo všetkých štyroch vládach Slovenskej republiky sa objavil len jeden (minister národnej obrany gen. Ferdinand Čatloš) a medzi poslancami prvého slovenského autonómneho snemu len 5 zo 63 (Ján Liška, Peter Zaťko, Martin Morháč, Emil B. Lukáč a Miloš Vančo, ktorý bol od decembra 1938 do marca 1939 zároveň ministrom pravosúdia v slovenskej autonómnej vláde). Na 100-člennej jednotnej kandidátke Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty

[4] Pre zjednodušenie píšeme v ďalších častiach textu o evanjelikoch augsburského vierovyznania len ako o evanjelikoch (bez skratky a. v.). V prípade, že do skupiny evanjelických veriacich zahŕňame aj iné reformačné prúdy (napr. kalvinistické), na príslušných miestach na to vždy upozorníme.

[5] V prípade vzťahu HSĽS k evanjelikom je to o to zarážajúcejšie, že hoci sa jej historická predchodkyňa už v posledných rokoch pred prvou svetovou vojnou začala vymedzovať ako katolícka strana, nemalý podiel na jej zrode a fungovaní po roku 1905 mali aj evanjelici. K tomu bližšie pozri DANIŠ, Vladimír. Podiel evanjelikov na vzniku Slovenskej ľudovej strany. In LETZ, Róbert – MULÍK, Peter – BARTLOVÁ, Alena (eds.). Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 109-125. Vzťah medzi oboma komunitami bol aj v období medzivojnového Československa rozpačitý, hoci formálne spolu vychádzali korektne a vzájomne sa tolerovali. ŽITŇAN, Andrej. Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In Historické rozhľady, 2006, roč. 3, s. 155.

[6] Koľko nás bude? In Stráž na Sione, 1939, roč. 47, č. 2, s. 24-25. Evanjelici mali najväčšie zastúpenie (vyše 90 %) v politickom okrese Myjava. LACKO, Martin. Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava: Perfekt – Ústav pamäti národa, 2008, s. 150.

pre voľby do prvého autonómneho snemu figurovalo 94 rímskych a gréckych katolíkov a iba 6 evanjelikov, pričom do zákonodarného orgánu nekandidoval ani jeden evanjelický farár (oproti tomu sa na kandidátnej listine objavilo 15 rímskokatolíckych kňazov a 11 bolo zvolených).[7] Od 16. decembra 1938 evanjelici nemali žiadne politické zastúpenie, ku ktorému by pociťovali puto „svojej strany". Slovenská národná strana, v ktorej vedúce funkcie tradične zastávali osobnosti evanjelického vierovyznania, sa musela ako posledná z existujúcich slovenských strán dobrovoľne/nasilu zlúčiť s HSĽS, resp. sa ňou nechať pohltiť.[8]

Evanjelická inteligencia zdôrazňovala štátotvornosť evanjelickej cirkvi[9] a časť z nej aj potrebu aktivizovania sa v spoločenských organizáciách a inštitúciách slovenského štátu, no hlasy po *„vybudovaní spoločnej vlasti ruka v ruke"* neboli evanjelickou verejnosťou vypočuté.[10] Prispievala k tomu situácia na najnižších úrovniach štátnej správy, keď i v obciach s výraznou prevahou evanjelikov dochádzalo v podmienkach ľudáckeho režimu k neprimeranému protežovaniu katolíckych nominantov. Generálny biskup Vladimír P. Čobrda uviedol vo výročnej správe za rok 1938 názorný príklad „nových poriadkov" v réžii HSĽS: v jednej zo slovenských obcí so zastúpením 406 evanjelikov, 81 rímskych a 35 gréckych katolíkov bolo po októbrových udalostiach roku 1938 vymenované nové obecné zastupiteľstvo, v ktorom figuroval len jeden evanjelik (Čobrdovými slovami – *„akoby len na ukážku"*), hoci percentuálny pomer medzi evanjelikmi a rímskymi katolíkmi v obci bol 85 % : 15 %.[11]

Ako vyplýva zo situačných správ okresných náčelníkov podávaných ústrednému štátnym orgánom Slovenskej republiky, v regiónoch, kde mali evanjelici početné zastúpenie, prevládala silná nedôvera voči režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.[12] Evanjelici sa nedokázali identifikovať s režimom, ktorý

---

[7] Voľby a slovenské evanjelictvo. In Stráž na Sione, 1939, roč. 47, č. 1, s. 6; tiež Rozvrstvenie slovenských poslancov v prvom slovenskom sneme. In Služba, 1939, roč. 3, č. 1, s. 26-27.

[8] BYSTRICKÝ, Valerián. Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939. Bratislava: Veda, 2014, s. 341.

[9] Pozri napr. ŠENŠEL, Ľudovít. Slovenské evanjelíctvo v Slovenskom štáte. In Stráž na Sione, 1939, roč. 47, č. 8, s. 114. Ľ. Šenšel v pôvodnom autorskom článku v Cirkevných listoch písal: „Od 14. marca t. r. máme svoj samostatný, slobodný Slovenský štát. Povstal pod vlivom zahraničnej situácie... Za osobitný Slovenský štát nebojovali ani pionieri slovenského autonomizmu..., ani Hlinka, ani Rázus... Teraz však, keď samostatný Slovenský štát stal sa skutkom, slovenské evanjelíctvo stavia sa bez akejkoľvek výhrady na jeho pôdu... Chceme spolupracovať v novom štáte. Domáhame sa spolupráce v Slovenskom štáte. Od tvorivej spolupráce za Slovenský štát odbiť sa nedáme."

[10] JURKOVIČ, Ladislav. Slovenské evanjelictvo v Slov. štáte. In Služba, 1939, roč. 3, č. 4, s. 122-123. Ladislav Jurkovič bol príkladom evanjelika otvoreného spolupráci s Hlinkovou gardou. V roku 1939 sa po vydaní nového štatútu stal zástupcom hlavného duchovného pre Hlinkovu gardu v duchovných otázkach. SOKOLOVIČ, ref. 3, s. 82. Celkovo bol však postoj evanjelikov k organizácii konštantne odmeraný.

[11] ČOBRDA, Vladimír. Evanj. cirkev stojí na stráži! In Stráž na Sione, 1939, roč. 47, č. 5, s. 67.

[12] K týmto ohniskám patril okrem Myjavy s okolím predovšetkým Turiec, podhorská časť podjavorinského kraja, obce v okrese Liptovský Sv. Mikuláš či evanjelické obce na juhu a východe stredného Slovenska. Ako skonštatoval historik Juraj Krištofík, v Starej Turej a okolitých kopaničiarskych obciach na slovensko-moravskom pomedzí historicky „prevládalo evanjelické vierovyznanie a značný protikatolícky impetus", pretrvávajúci aj vo vojnovom období. Pozri KRIŠTOFÍK, Juraj. „Javorinu Nemci nikdy nedostanú!" Odboj a partizánske hnutie v podjavorinskom

vo všetkých politických a pridružených organizáciách používal meno katolíckeho farára (Hlinkova slovenská ľudová strana, Hlinkova garda, Hlinkova mládež atď.)[13] a na politické účely legitimizovania „boja za národ" neváhal zneužiť postavu Milana Rastislava Štefánika, prisvojovanú si, naopak, evanjelikmi.[14] Farár Gustáv Plavec, ktorý počas vojnového obdobia viedol evanjelický zbor v bašte HSĽS Ružomberku, charakterizoval postavenie evanjelikov slovami, ktoré možno vztiahnuť na situáciu evanjelikov v celoštátnom meradle: *„Slovenský štát nám nebol matkou, ale macochou, a poznávali sme, že protireformácia, či už zjavná a či tajná, neskončila sa ani Leopoldom I., ani Máriou Teréziou. Protestantskej a slovenskej demokracie ani tu nebolo, aj v Ružomberku evanjelik pociťoval nútenosť blahosklonnosti a nedostatok dobrej vôle, keď si uplatňoval svoje práva. Aj v Ružomberku sme boli druhoradými občanmi, a takéto zaobchádzanie s nami nietilo v nás odpor a vzdor a kázalo nám pripravenosť na lepšie časy."*[15]

---

regióne 1939 – 1945. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2017, s. 20-22. Nábožensky motivované rozpory medzi režimovými organizáciami s prevahou katolíkov vo vedúcich funkciách a evanjelickým obyvateľstvom rozčerovali hladinu vzťahov aj v konfesionálne zmiešaných okresoch Pohronskej župy, napríklad v Modrom Kameni, Lovinobani, Dobšinej či Revúcej. O konfesionálnej situácii v regióne Pohronskej župy bližšie pozri situačné hlásenia vo fonde: Štátny archív Banská Bystrica, f. Pohronská župa, šk. 4, 12. Rozpory sa bezúspešne snažil tlmiť okresný veliteľ Hlinkovej gardy vo Zvolene Fraňo Maichel. Pri príležitosti prvého výročia samostatnosti napísal ekumenicky ladený komentár do regionálneho periodika Štúrov hlas, kde vyzýval na vzájomný zmier: „Varujme sa škriepok náboženských! Boh je jeden a jeden je slovenský národ a kto verne slúži národu, za národ žije a mrie, je statočným Slovákom, či je katolíkom, či evanjelikom." Maichelova iniciatíva však nenašla ohlas a nábožensky motivované trenice neustávali ani v ďalších rokoch. Pozri HRUBOŇ, Anton. Hlinkova garda na území Pohronskej župy 1938 – 1945. Organizácia a aktivity. Ružomberok: Historia nostra – Ústav pamäti národa, 2012, s. 57.

[13] Pozri napr. kritické články: Otázky. In Služba, 1939, roč. 3, č. 2, s. 56-60; Sme národ slovenský a či katolícky? In Stráž na Sione, 1939, roč. 47, č. 6, s. 8-88.

[14] Na Štefánikovej mohyle na Bradle sa každoročne v máji konali spomienkové oslavy na pamiatku tejto osobnosti. K ukotveniu M. R. Štefánika v národnom príbehu ľudáckeho režimu a mýtizovaniu jeho údajne „Čechmi zosnovanej násilnej smrti" bližšie pozri MACHO, Peter. Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti. Bratislava: Prodama, 2011, s. 44 a n.; resp. tiež najnovšie štúdie MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Public holidays and festivities in totalitarian regimes: Case of Slovak Republic 1939 – 1945 In SGEM 2016: Proceedings from 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts. Anthropology, Archeology, History & Philosophy. Sofia: STEF92Technology, 2016, s. 203-210; MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Between Politics and Culture: The Impact of Ideology on Cultural Heritage Protection in Slovak State 1939 – 1945. In Brukenthalia: Romanian Cultural History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei, 2015, Vol. 5, No. 1, s. 794-801. Cirkevné listy svojich čitateľov upozorňovali, že ani v čase vzostupu fašistických diktatúr sa nemôžu dať zlákať duchom doby a musia zostať verní tradičnej autorite – Ježišovi Kristovi: „Mládež sa veľmi ľahko dá strhnúť k napodobňovaniu. Dnešná mládež celého sveta túži nasledovať pokyny a povely politických vodcov. A preto, evanjelici, pozor, kým nebude neskoro! Talianska mládež má svojho Duceho, nemecká mládež má svojho Führera, slovenská katolícka mládež má svojho Hlinku. Evanjelici, pozor! Naša evanjelická mládež mala v minulosti, má v zmenených pomeroch prítomnosti a bude mať i v neistej a hmlistej budúcnosti za svojho Vodcu výlučne – Ježiša Krista." JURÁŠ, Jozef. Náš Vodca!? In Cirkevné listy, 12. 5. 1939, roč. 53, č. 10, s. 184 – 185. Za týmto textom, ktorý musel mať pre ľudácky režim a jeho Úrad propagandy zaiste provokatívny podtón, nasleduje textové pole vybielené cenzorom.

[15] VÍTEK, Peter – DZURIAK, Karol. ... A napodobňujme ich vieru. Z dejín Evanjelického cirkevného zboru a. v. v Ružomberku. Ružomberok: Občianske združenie Vladimíra Pavla Čobrdu, 2007, s. 67.

Napriek tomuto razantnému protiľudáckemu vyhraneniu postoj evanjelických komunít dolnozemských Slovákov nie vždy kopíroval nálady evanjelikov z historickej vlasti ich predkov. Evanjelickí Slováci žijúci v Maďarsku, Juhoslávii, Rumunsku a Bulharsku neboli ako občania (štátni príslušníci) týchto štátov v bezprostrednom styku so Slovenskou republikou a jej režimom. Ľudácky režim na ich aktivity a kultúrne zázemie nemal úplne priamy dosah a aj problémy svojich súvercov na Slovensku evanjelici v zahraničí sledovali viac-menej len na diaľku.

Štúdia sa v nasledujúcich podkapitolách pokúsi analyzovať, či (a do akej miery) sa situácia evanjelikov na Slovensku odzrkadľovala v živote dolnozemských evanjelikov, v ich vnímaní režimu Slovenskej republiky a v postojoch k slovenskej štátnosti, resp. či komunity väčšmi sužovali vlastné problémy vyplývajúce z lokálnych špecifík ich národného, kultúrneho a náboženského života na Dolnej zemi a k politickým otázkam zachovávali viac-menej neutrálne alebo jasne nevyprofilované stanovisko.

Slovenskí evanjelici v Maďarsku

„Beda našim slovenským evanjelikom tam na tej peknej Čabe! Beda tam i slovenskému národu! Zrúcaninou je tá Čaba, ten evanjelický cirkevný sbor je veľkou slovenskou zrúcaninou! Nad ňou pôsobí slovenský spev a slovenská kázeň vo veľkom kostole ako pohrebný obrad.“[16] Takto nelichotivo zhodnotil situáciu slovenského evanjelického zboru v Békešskej Čabe autor píšuci pod pseudonymom Slávofil v prvom vydaní časopisu *Služba* (1939), vydávaného Štúrovou evanjelickou spoločnosťou v Bratislave. Hoci v porovnaní so situáciou v 19. a začiatkom 20. storočia sa mohol autorovi stav slovenských evanjelických komunít v Maďarsku javiť ako úpadkový, koncom 30. rokov v krajine stále žilo okolo 80 tisíc evanjelických Slovákov.[17] Toto číslo z nich činilo najpočetnejšiu slovenskú komunitu evanjelického vierovyznania nielen na Dolnej zemi, ale v celom slovenskom zahraničí.[18] Navzdory nie práve ideálnemu postaveniu v horthyovskom Maďarsku si ako komunita udržiavali svoju slovenskú identitu a pestovali národný život organizovaný spolkami nepolitického charakteru.[19]

---

[16] Zrúcaniny slovenských evanjelických cirkevných sborov na „Dolnej zemi“ v Maďarsku. In Služba, 1939, roč. 3, č. 1, s. 25.

[17] Slovenskí evanjelici v Maďarsku. In Služba, 1939, roč. 3, č. 3, s. 85. Niektorí autori uvádzajú oveľa vyššie čísla. Podľa historického demografa Jána Svetoňa žilo na území trianonského Maďarska minimálne 155 tisíc Slovákov a vrátane po slovensky hovoriacich Maďarov (t. j. podľa J. Svetoňa pomaďarčených Slovákov) až 282 tisíc. Porovnaj SVETOŇ, Ján. Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava: Ústav zahraničných Slovákov, 1942, s. 114-115. K štatistickým aspektom zastúpenia Slovákov v Maďarsku pozri tiež BOBÁK, Ján. Poznámky k demografii Slovákov v Maďarsku. In Historický zborník 11, 2001, č. 2, s. 69-76 a nasledujúce tabuľkové porovnania na s. 77-117.

[18] Békešská Čaba bola historicky najľudnatejšou slovenskou obcou v Uhorsku. V roku 1850 ju obývalo vyše 22 tisíc Slovákov, hoci ležala viac než 200 kilometrov južne od kompaktného slovenského osídlenia Horných Uhier. Okrem toho bola s dvetisíc domami najväčšou dedinou vtedajšej Európy. MRVA, Ivan. Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia. Bratislava: Perfekt, 2010, s. 16.

[19] Pozri napr. článok Békešskí Slováci a Česi. In Politika, 15. 1. 1932, roč. 2, č. 1, s. 2, kde jeho autor kriticky konštatuje: „My Slováci dobre vieme, ako sa vedie našim slov. bratom v Maďarsku, že

Baštou slovenských evanjelikov v maďarskej časti Dolnej zeme bol slovenský etnický ostrov v župách Békeš, Čanád a Čongrád. Z konfesionálnej stránky bol s výnimkou potomkov rímskokatolíkov prisťahovaných z okolia Nitry roku 1748 takmer čisto evanjelický.[20] Slovenské dolnozemské cirkevné zbory evanjelikov spadali do troch seniorátov: Aradsko-békešského, Békešského a Čanádsko-čongrádskeho. V Aradsko-békešskom senioráte sa nachádzal najpočetnejší cirkevný zbor so zastúpením Slovákov v Békešskej Čabe s viac než 30 tisíc cirkevníkmi. V Békešskej Čabe slúžili evanjelikom tri kostoly, z ktorých tzv. Veľký chrám bol najväčším kostolom evanjelických Slovákov v zahraničí. Ďalšie zmiešané slovensko-maďarské cirkevné zbory v Aradsko-békešskom senioráte sa nachádzali v Medešeďháze a Poľnom Berinčoku. Samostatný slovenský cirkevný zbor s vlastným farárom i kostolom pôsobil v Otlake. Zbory so zastúpením slovenských cirkevníkov pôsobili i v Kíďoši a Gerendáši. V Békešskom senioráte sa slovenskí evanjelici organizovali v zboroch v Kondoroši, Sarvaši a Slovenskom Komlóši. V Čanádsko-čongrádskom senioráte to boli zbory v Alberte, Ambrózke, Pitvaroši a Slovenskom Bánhedeši (od roku 1908 Veľký Bánhedeš). Hoci väčšina z týchto zborov bola oficiálne zmiešaná (slovensko-maďarská), slovenskí cirkevníci v nich etnicky jednoznačne početne dominovali. Podľa štatistických údajov zo *Schematizmu generálnej cirkvi a. v. v Uhorsku* z roku 1903 (*A magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház névtára az 1903. évben*) od Alexandra Posvéka spomenuté cirkevné zbory mali 82 113 cirkevníkov.

Slovenská evanjelická cirkev si vo vojnovom období naďalej udržiavala postavenie dôležitého faktora udržiavania slovenského povedomia v obkolesení maďarským etnickým osídlením, no ako si všimol dolnozemský literárny kritik, historik a pedagóg Jozef Maliak, ani ona nedokázala zabrániť trendom prirodzenej asimilácie Slovákov. Vo svojej reflexii z roku 1939 si povzdychol: *„Ohľadom Čaby mohli by sme byť spokojní, lebo má 50.000 obyvateľov. Len keby bolo viac slovenského ducha v nej. Dávna túžba našich čabianskych rodákov, no ukazujú sa už červánky, predchádzajúce žiaru národného povedomia.“*[21]

K otupeniu národného života v Békešskej Čabe nepochybne prispeli i prekážky kladené zo strany maďarských úradov. V roku 1941 napríklad pozastavili činnosť Evanjelického cirkevného kníhkupectva, ktoré vydávalo *Čabiansky kalendár* – jeden z hlavných periodicky vydávaných titulov slovenskojazyčnej dolnozemskej tlače.[22] Na druhej strane, v reakcii na tieto nacionálne motivované opatrenia, bolo súčasne možné pozorovať zintenzívňovanie stykov dolnozemskej

ich položenie je horšie ako pred prevratom, kedy sa aspoň kultúrne mohli oprieť o slovenskú massu v býv. Hornom Uhorsku, ale že dnes i to im je úplne znemožnené.“ O situácii maďarských Slovákov pozri výber hlásení vládneho komisára Adolfa Pechánya, ktorý bol do funkcie vymenovaný v roku 1921. TILKOVSZKY, Lóránt. K dejinám Slovákov v Maďarsku 1919 – 1945. Bratislava: Stála konferencie slovenskej inteligencie Slovakia plus, 1996, s. 28-100.

[20] Slovenskí evanjelici v Maďarsku..., ref. 17, s. 84. Ďalšia vlna katolíkov sa na Dolnú zem prisťahovala v polovici 19. storočia z oblastí Liptova a Oravy. Títo katolícki Slováci v počte asi 8 tisíc osôb obývali prevažne katolícku časť Békešskej Čaby v III. okrese a salašnícke pustatiny Šoproň a Sentmiklóš.

[21] MALIAK, Jozef. Slovenské ev. osadníctvo v bánskom a zadunajskom dištrikte. In Služba, 1939, roč. 3, č. 6, s. 181.

[22] SIRÁCKY, Ján et al. Slováci vo svete 1. Martin: Matica slovenská, 1980, s. 199.

slovenskej mládeže v Maďarsku so Slovenskom a so slovenskými komunitami v Juhoslávii.[23]

Vzťah slovenskej komunity v Maďarsku k novovzniknutému slovenskému štátu bol rozpoltený. Na jednej strane sa politickí a kultúrni reprezentanti slovenskej menšiny úprimne tešili, že pozícia minority maďarských Slovákov získa vďaka nadobudnutej právnej subjektivite vlasti ich predkov patričné diplomatické zázemie. Na druhej strane stál náboženský faktor, ktorý bol pre slovenskú menšinu v Maďarsku tradičnejším a silnejším identifikačným faktorom než slovenská štátnosť sama osebe. Ani dolnozemskí Slováci nemohli prehliadnuť očividné katolizačné tendencie ľudáckeho režimu, rámcované neoficiálnym heslom *„Čo Slovák – to ľudák, čo ľudák – to katolík"*. S touto črtou slovenskej vládnej politiky získala slovenská menšina v Maďarsku bytostnú skúsenosť v rokoch 1938/1939, keď sa Tisov kabinet pokúšal u maďarskej strany presadiť založenie zahraničnej odnože Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá mala predstavovať *„jedinú a výhradnú zástupkyňu politickej vôle slovenskej národnej menšiny v Maďarsku"*. HSĽS v Maďarsku mala taktiež vydávať svoj vlastný tlačový orgán s názvom *Týždenník*.[24] Slovenskí evanjelici na Slovensku na stránkach *Služby* oprávnene poukazovali na skutočnosť, že strana s takýmto názvom by nemohla zastrešovať záujmy dolnozemských Slovákov z trianonského Maďarska, pretože sú z 90 % evanjelici a s Hlinkovým menom ani s HSĽS na Slovensku ich nespája nič. *„Našich Slovákov v starom Maďarsku udržala v prvom rade evanjelická cirkev, Tranoscius a biblia, a tieto ich duchovné poklady maly a majú najhlbší vplyv na ich národný cit. Chceť dať vyhlásiť aj pre nich len Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu za jediný možný politický útvar, môže sa stretnúť s plným nezdarom a môže znemožniť koncentráciu Slovákov... Pre formu môže takto trpeť spoločná národná vec,"* upozorňoval jeden z komentárov v časopise Štúrovej evanjelickej spoločnosti v Bratislave.[25] Berúc na zreteľ tieto psychologické aspekty, slovenská vláda napokon upustila od pôvodného zámeru a politický subjekt Slovákov v Maďarsku dostal konfesionálne neutrálny názov Strana slovenskej národnej jednoty (SSNJ).[26]

---

[23] MALIAK, ref. 21, s. 181.

[24] Poznámky na poznámky (Bez poznámok, len na porovnanie). In Služba, 1939, roč. 3, č. 1, s. 18.

[25] Poznámky na poznámky..., ref. 24, s. 18.

[26] Ako skonštatoval v rozhovore pre časopis Slovenská jednota predseda strany Emanuel Böhm, „Strana slovenskej národnej jednoty nechce deliť a triediť Slovákov, ale zjednocovať, lebo nám záleží nesmierne na každej slovenskej duši v Uhorsku...". MITÁČ, Ján. Strana slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941 – 1944. In Pamäť národa, 2010, roč. 4, č. 3, s. 9. Katolíckych Slovákov na území Maďarska sa z duchovnej stránky usiloval podchytiť Spolok sv. Vojtecha v Uhorsku, založený v roku 1941. Bližšie pozri KMEŤ, Miroslav. „Spolok svätého Vojtecha v Uhorsku" (Magyarországi Szent Adalbert Társulat) v rokoch 1941 – 1944. In KMEŤ, Miroslav (ed.). Na margo dvoch storočí. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2010, s. 163-176.
Potrebu založenia slovenskej strany v Maďarsku presadzoval i slovenský vyslanec v Budapešti Ján Spišiak, ktorý prijímal početné sťažnosti slovenskej menšiny na postup maďarských úradov voči nej. „Považujem preto za potrebné, aby sa vytvorilo politické teleso, ktoré by zastávalo Slovákov pred maďarskými vrchnosťami. Maďarská menšina má podobnú možnosť na Slovensku," vysvetľoval vo svojich denníkoch stanovisko opierajúce sa o princíp reciprocity, ktoré sprostredkovane tlmočil i maďarskému ministrovi zahraničných vecí Istvánovi Csákymu.

Založenie SSNJ bolo motivované predovšetkým masívnym prílivom slovenského obyvateľstva do Maďarska, spôsobeným zmenami československo-maďarskej štátnej hranice. Počet Slovákov v Maďarsku stúpol v dôsledku ustanovení prvej Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938.[27] Na základe verdiktu nemecko-talianskej arbitrážnej komisie pripadlo Maďarsku 10 307 km^2 územia s 854 217 obyvateľmi. Z 828 126 československých štátnych príslušníkov žijúcich na arbitrážnom území si 272 337 uvádzalo československú národnosť.[28] V zaokrúhlených číslach: z približne 400 tisíc evanjelikov žijúcich pred novembrom 1938 na Slovensku sa do Maďarska dostalo asi 38 tisíc osôb, z toho 13 tisíc Slovákov. Oproti druhej vetve reformovanej cirkvi – kalvínskej –, ktorá stratila 128 000 zo 146 000 príslušníkov (t. j. temer 90 % vrátane biskupa a seniora), arbitráž početné stavy evanjelikov neochromila až tak tragicky, no v každom prípade priamo zasiahla šesť seniorátov.[29]

Viedenská arbitráž najväčšmi otriasla bratislavským slovensko-maďarským seniorátom. Seniorát stratil 7 zo 14 zborov, asi 14 tisíc príslušníkov (2/3 z celkového počtu) a v nových pomeroch sa stal čisto slovenským. V Maďarsku sa ocitlo okrem iných aj zhruba dvetisíc kolonistov, ktorí sa museli vysťahovať do Československa, zanechajúc v Maďarsku svoje majetky. Majetky stratila

---

SPIŠIAK, Ján. Spomienky z Budapešti 1939 – 1944. Bratislava: Slovak Academic Press, 2010, s. 65-66. Ako výstižne podotkol historik Ľubomír Lipták, tento „zápas o reciprocitu mal nesporne svoj praktický význam pre realizáciu národnostných práv menšín", pričom režim na jednej i druhej strane „ju uplatňoval neraz drsne a bezohľadne". LIPTÁK, Ľubomír. 2217 dní. Slovensko v čase druhej svetovej vojny. Bratislava: Kalligram, 2011, s. 245.

[27] Ako si všimol historik Ladislav Deák, podľa oficiálnej štatistiky sčítaní z rokov 1920 a 1941 klesol počet Slovákov v Maďarsku zo 141 918 na 75 920, t. j. takmer o polovicu. Výsledok prekvapil aj maďarský štatistický úrad, ktorý za roky 1920 – 1930 predpokladal prírastok slovenskej menšiny o 8 162 osôb. Počet Slovákov však v rozpore s týmto očakávaním klesal, a to nielen pomerne, ale aj v absolútnych číslach. Najmä mladá generácia, ktorá sa pre nedostatok slovenských škôl prirodzene pomaďarčovala, sa štatisticky presúvala do kategórie Maďarov ovládajúcich slovenský jazyk. DEÁK, Ladislav. Postavenie slovenskej menšiny v Maďarsku medzi dvoma svetovými vojnami. In BALÁŽOVÁ, Eva – GRÁCOVÁ, Genovéva (eds.). Slováci v Maďarsku. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 24. Znalosť slovenského jazyka si uvádzalo až 346 053 spomedzi 8 688 319 obyvateľov predarbitrážneho Maďarska. Slovenčina bola po maďarčine a nemčine treťou najrozšírenejšou rečou v krajine. Čabiansky kalendár na obyčajný rok 1938. Békeščaba: Evanjelické cirkevné kníhkupectvo v Békeščabe, 1937, s. 59.

[28] Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku. Praha: Státní úřad statistický, 1939, s. 5-6.

[29] KOVÁČ, Pavel najml. Naša cirkev v nových pomeroch. In Stráž na Sione, 1939, roč. 47, č. 1, s. 4-5. Porovnaj tiež počty publikované v cirkevnom časopise evanjelických Slovákov v Maďarsku, ktoré uvádzajú 12 tisíc Slovákov z celkového počtu 36 tisíc evanjelikov na arbitrážnom území. Evanjelický hlásnik všetkých evanjelikov, ktorí sa dostali do Maďarska, vítal slovami: „Vítame srdečne našich bratov evanjelikov, a to Maďarov, Slovákov a Nemcov. A chceme s nimi úprimne na zveľadení kráľovstva Božieho pracovať na území starého Uhorska, na základe evanjelia Krista Pána v duchu lásky, spravedlnosti a úprimnosti." Pozri: Koľko evanjelikov je pripojeno k našej uhorskej evanjelickej cirkvi? In Evanjelický hlásnik: cirkevno-spoločenský, vnútorno-misijný časopis, december 1938, roč. 8, č. 12, s. 287. Podľa maďarského sčítania z roku 1938 bol počet evanjelikov na odstúpených územiach nižší – 8 166 oproti 106 629 rímskokatolíckym Slovákom a vzácne rovnakému počtu 8 166 gréckokatolíckych Slovákov. Porovnaj MIŠKOVIČ, Alojz. Príspevok k cirkevným pomerom katolíckych Slovákov v Maďarsku. In Náš národ, december 1943, roč. 1, č. 4, s. 231.

i evanjelická cirkev ako inštitúcia. Cirkvi nebolo povolené demontovať kostolné zvony zakúpené z milodarov slovenských veriacich ani interiérové súčasti chrámov.[30]

Citeľné straty utŕžili aj ostatné senioráty z územia Československa. Z Gemerského seniorátu sa do Maďarska z 36 zborov dostalo osem celých a jeden čiastočne a z 36 tisíc veriacich 10 tisíc. Tekovský seniorát stratil dva zbory a 2 400 veriacich. Po arbitráži mu zostali len tri malé zbory s 1 400 veriacimi. Hontiansky a Abovsko-zemplínsky seniorát stratili dva celé zbory a časť jedného ďalšieho, Malohontský tri zbory a Novohradský jeden celý zbor a jeden čiastočne. Celková bilancia územných zmien určených prvou Viedenskou arbitrážou bola takáto: do Maďarska pripadlo 23 celých a 9 častí seniorátov, 46 evanjelických kostolov, 27 farských budov, 35 škôl, 4 zborové domy, dve meštianske školy a po jednom gymnáziu, sirotinci a alumneu.[31]

V nových pomeroch bolo slovenským evanjelikom v Maďarsku povolené odbavovať služby Božie v slovenskom jazyku, avšak farské úrady mohli viesť korešpondenciu s nadriadenými cirkevnými úradmi výlučne v maďarčine.[32] Evanjelici slovenskej národnosti styk s materskou krajinou neprerušili a o svojich skúsenostiach s novým štátom a režimom referovali v korešpondencii posielanej rodinám, priateľom i cirkevným inštitúciám na Slovensku. Evanjelický časopis *Stráž na Sione* publikoval úryvky z množiacich sa sťažností na svojich stránkach. Slovenskí evanjelici v Maďarsku sa najčastejšie sťažovali na chýbajúce služby Božie v slovenskom jazyku, púšťanie maďarskej hymny pred nimi či na dosadzovanie katolíkov neznalých slovenčiny na miesta učiteľov v školách s prevahou evanjelických detí.[33] Školské vyučovanie tvorilo spoločne so službami Božími a komunikáciou v rodine jeden zo základných prostriedkov udržiavania a rozvíjania slovenskej identity a kultúry, ktoré sa maďarské úrady usilovali cielene potláčať na úkor maďarského (uhorského) vlastenectva.[34] Krátko po arbitráži sa objavili prípady, keď úrady usídlili rodiny maďarských nájomcov v prázdnych domoch po vysídlených Slovákoch, vďaka čomu stúpol podiel maďarských detí v miestnej škole a výučba v slovenčine tak mohla byť nahradená maďarčinou.[35]

Prvá Viedenská arbitráž priviedla svojimi dôsledkami viaceré slovenské evanjelické zbory na pokraj zániku. Zbory stratili nielen svoje nehnuteľné majetky (kostoly, fary, byty, školy, pôdu), ale z dôvodu exodu veriacich tiež základné ekonomické zázemie. V tejto situácii farárom, ktorí stratili príbytok i dôchodok, nezriedka vypomáhali farári zo susedných fílií, ktoré zostali po prekreslení hraničnej čiary na Slovensku.[36]

---

30 KOVÁČ, ref. 29, s. 5.
31 KOVÁČ, ref. 29, s. 5.
32 KOVÁČ, ref. 29, s. 5.
33 V zemi cudzozemcov (Naši odtrhnutí bratia). In Stráž na Sione, 1939, roč. 47, č. 4, s. 54.
34 Na ilustráciu: v dôsledku zrušenia slovenských škôl, nespoľahlivosti a neovládania maďarského jazyka bolo od novembra 1938 do začiatku roku 1939 na arbitrážnom území prepustených zo služby 1 119 učiteľov a ďalších 862 vykázaných za hranicu. DEÁK, Ladislav. Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939. Bratislava : VEDA, 1990, s. 134.
35 Naši uprchlíci. In Stráž na Sione, 1939, roč. 47, č. 3, s. 38.
36 Naša cirkev v nových pomeroch. In Stráž na Sione, 1939, roč. 47, č. 2, s. 18.

Evanjelici žijúci na Slovensku síce vnímali odtrhnutie južnoslovenských regiónov a v nich žijúcich evanjelických komunít ako tragédiu, avšak súčasne sa nádejali, že za nového stavu konečne dôjde k uhladeniu dovtedajších národnostno-jazykových rozporov v lone cirkvi. Vplyv maďarského duchovenstva v rámci zmiešaných slovensko-maďarských seniorátov existujúcich pred arbitrážou bol minimalizovaný, keďže zbory patriace do týchto seniorátov boli po novembri 1938 včlenené do štruktúry maďarskej evanjelickej cirkvi. Predstavitelia karpatských Nemcov (novej najpočetnejšej národnostnej menšiny na Slovensku) vyvíjali úsilie o zriadenie samostatnej nemeckej evanjelickej cirkvi.[37] Odluka karpatskonemeckých evanjelikov prispela k vnútornej jednote slovenskej evanjelickej cirkvi na Slovensku a k homogenizovaniu pohľadov komunity na kľúčové spoločenské témy, rezonujúce v rokoch 1939 – 1945.

Prvá Viedenská arbitráž nebola definitívnou bodkou za prílivom Slovákov do Maďarského kráľovstva v jeho najväčšej územnej podobe od rozpadu Uhorska v októbri 1918.[38] V rokoch 1940 – 1941 pribudli v dôsledku ďalších územných korektúr v prospech Maďarska po druhej Viedenskej arbitráži (august 1940) a napadnutí Juhoslávie (apríl 1941) nové enklávy dolnozemských Slovákov. V prípade bihorských Slovákov z pripojeného rumunského Sedmohradska išlo v prevažnej miere o katolíkov.[39] Podobne ako pre Slovákov z iných častí Maďarska sa ústrednou organizáciou koordinujúcou národný život nestali len cirkevné inštitúcie, ale aj SSNJ, ktorej pobočka s obvodným sekretariátom v Békešskej Čabe bola založená 9. októbra 1941. Čabianska SSNJ na čele s predsedom Jánom Sekerkom a tajomníkom Ondrejom Kerepeckým mala rozvetvenú sieť spolupracovníkov v obciach trianonského Maďarska. Pre pripojené územie Bihoru vznikla samostatná expozitúra v Gemelčičke. Aj keď maďarské úrady varovali SSNJ, aby sa vyhýbala maďarskému vnútrozemiu a svoje aktivity obmedzovala len na pripojenú „Hornú zem", jej činovníci naďalej aktívne interpelovali maďarské ministerstvo školstva a kultu s požiadavkami národno-kultúrneho rázu, ku ktorým patrili aj cirkevné záležitosti.[40] SSNJ sa tak stala univerzálnou platformou vzájomnej spolupráce Slovákov v Maďarsku a pozitívnym príkladom katolícko-evanjelického porozumenia slovenskej menšiny v zahraničí, ktorý kontrastoval s formálnym a sileným ekumenizmom v slovenskom štáte.

Menšinová politika Horthyho režimu nezanechala svoj rukopis len na arbitrážami „prinavrátených" územiach osídlených slovenskou minoritou, ale aj v slovenských obciach prináležiacich Maďarsku už v predarbitrážnom období. Farár

---

[37] Naša cirkev v nových pomeroch..., ref. 36, s. 18-19. K osamostatňovaciemu úsiliu karpatských Nemcov evanjelického vierovyznania pozri: Osamostatnenie sa Nemcov. In Cirkevné listy, 20. 1. 1939, roč. 53, č. 2, s. 25-26; tiež RUPPELDT, Fedor. Odluka Nemcov od našej cirkvi. In Cirkevné listy, 3. 2. 1939, roč. 53, č. 3, s. 47-51.

[38] K demografickému stavu slovenskej menšiny po stabilizácii revolučnej situácie z konca roku 1938 pozri štúdiu prezentujúcu prvé poarbitrážne maďarské sčítanie ľudu z roku 1941: KRČ, Rudolf. Sčítanie ľudu na okupovanom území južného Slovenska v roku 1941. In BALÁŽOVÁ, Eva – GRÁCOVÁ, Genovéva (eds.). Slováci v Maďarsku. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 218-226.

[39] KMEŤ, Miroslav. Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, s. 270-271.

[40] KMEŤ, ref. 39, s. 272.

Jozef Kmeť, ktorý tesne po druhej svetovej vojne navštívil 18 veľkých slovenských evanjelických zborov v Maďarsku, zistil, že z 18 farárov na tomto území sú len dvaja Slováci, traja tzv. tichí Slováci a zvyšných 13 Maďari alebo „maďaróni", ktorí po slovensky nevedia vôbec alebo len veľmi slabo.[41] Pred rokom 1945 mali slovenskí evanjelici s výnimkou *Čabianskeho kalendára* obmedzený prístup k slovenskojazyčnej náboženskej literatúre a k slovenskej literatúre všeobecne, čo sa negatívne podpísalo na postupnom odklone od ich slovenskej identity. J. Kmeť situáciu slovenských evanjelických zborov v prvých povojnových mesiacoch komentoval tvrdými slovami: *„Prešiel som celý Novohrad, oblasť Komlóša, Čaby, bol som v Sarvaši, v Kondoroši a môžem preto smelo skonštatovať, že to, čo robila maďarská evanjelická cirkev, bolo najkrutejšie bezprávie, bola zrada Reformácie."*[42]

Svoje dojmy z vybraných zborov na Dolnej zemi vyjadril v kritickom komentári: *„Slovenský Komlóš: Známa slovenská Mekka, kde je dosiaľ zachovalý, povedomý slovenský ľud. Má dvoch farárov, z ktorých jeden bol udavačom, za čo ho po vojne zatvorili a odsedel si 6 mesiacov. Druhý hovorí slovensky, len keď musí, v kancelárii, ba ešte aj v sakrestii pred slovenskými službami Božími len po maďarsky. Čaba: 32-tisícový, niekedy čisto slovenský evanjelický sbor, dnes je tak pomaďarčený, že dietky chodia už len na maďarské služby Božie, starší na slovenské. Z piatich farárov je jeden povedomý Slovák (Francisci), ktorý však je len katechetom a služby Božie odbavuje nie v samotnej Čabe, ale len vo Viniciach. Pre svoje cítenie a prácu ho nenávidia. Pitvaroš: Známa povedomá, čisto slovenská obec, celá evanjelická, vyvolila si za svojho farára M. Bulika, agilného, povedomého Slováka, ktorého však cirkevná vrchnosť suspendovala, vraj pre protištátnu činnosť, keď sa domáhal spolu s niektorými farármi slovenského evanjelického seniorátu. Na miesto neho menoval biskup Ordass Maďara, ktorý za asistencie žandárov chcel vojsť do kostola. Povedomí Pitvarošania sa však postavili na odpor a tak dosiaľ nikto sa nestará o duchovnú opateru tohto sboru. Ösagárd: Čisto slovenská evanjelická obec má farára, ktorý sa slovensky len teraz učí. Má raz do mesiaca odbavovať služby Božie po slovensky, hoci niekedy sa tu len po slovensky odbavovalo a ľud si to už viackrát aj teraz žiadal. Z tohto sboru išiel istý cirkevník na Biskupský úrad do Balážskych Ďarmot, aby si vyžiadal Tranoscius a slovenské Pašie. Odpoveď dostal od p. biskupa, že keď chce Tranoscia a slovenské Pašie, aby šiel na Slovensko, a potom mu ukázal dvere. Tu sa tiež stalo, že bývalý učiteľ Fehér, keď počul dieťa rozprávať na ulici slovensky, obesil mu na krk obraz somára a takto »ozdobené« muselo dieťa dva dni chodiť cez dedinu do školy a zo školy. Nógrád: Kedysi čisto slovenská obec, dnes zásluhou maďarónskych učiteľov temer skoro pomaďarčená. Na návod tamojšieho učiteľa žiadal si sbor (t. j. pár maďarónov) zrušenie slovenských služieb Božích, lebo vraj oni sú Maďari, hoci priznávajú, že ich otcovia vedeli len po slovensky a služby Božie odbavovali len v slovenskej reči. Leví podiel má na tejto maďarizačnej práci učiteľ Papp (rodom z Turieho Poľa), ktorý tam pôsobí vyše 40 rokov a ako sám povedal, maďarská vláda ho niekoľkokrát vyznamenala za zásluhy* (rozumej maďarizačné – pozn. aut.)..."[43]

---

[41] V podobnom postavení sa nachádzali aj slovenskí katolíci v Maďarsku. Podrobne o ňom pozri MIŠKOVIČ, ref. 29, s. 243-251.

[42] KMEŤ, Jozef. Slovenskí evanjelici v Maďarsku. In Cirkevné listy, 24. 8. 1946, roč. 59, č. 17, s. 274-276.

[43] KMEŤ, ref. 42, s. 275-276.

Trend úpadku slovenskej komunity a evanjelickej kultúry v dolnozemských oblastiach Maďarska, naštartovaný politikou tichej asimilácie v 20. – 40. rokoch, sa ešte väčšmi intenzifikoval po realizácii povojnovej akcie „Mať volá!“ a repatriácii maďarských Slovákov do ČSR.[44]

Slovenskí evanjelici v Juhoslávii

Evanjelickí Slováci tvorili v Juhoslávii menšinu nielen svojou početnosťou, ale aj vierovyznaním. V multikultúrnom štáte, ktorý bol až do jeho rozbitia roku 1941 doslova „babylonom“ národov a konfesií, dominovalo pravoslávne obyvateľstvo (Srbi, Čiernohorci, Macedónci), rímski katolíci (Chorváti, Slovinci, Taliani, Istrorumuni) a moslimovia (Bosniaci, Albánci, Turci). Etnickú pestrofarebnosť spoločne so Slovákmi dotvárali Nemci, Maďari, Česi, Rusíni, Rumuni, Arumuni, Bulhari, Rómovia a i. Slováci obývali predovšetkým báčsko-sriemsky a banátsky región, resp. oblasť Vojvodiny, kde patrili k historicko-kultúrne etablovaným komunitám.

Podľa štatistík z roku 1937 žilo najviac evanjelických Slovákov v Báčskom senioráte – 27 421, za ktorým nasledoval Banátsky seniorát s 18 229 evanjelikmi a Sriemsky seniorát s 15 184 evanjelikmi. V Juhoslávii teda žilo súhrnne 60 834 evanjelických Slovákov, čo oproti sčítaniu z roku 1927 znamenalo prírastok 6 181 osôb.[45] Juhoslovanskí Slováci ako jediná dolnozemská slovenská komunita v medzivojnovom období disponovali vlastnou strednou školou – gymnáziom v Báčskom Petrovci. Ich kultúrnou identitou výraznejšie neotriasli ani posrbčovacie tendencie po zavedení kráľovskej diktatúry Alexandra I. z počiatku 30. rokov, spojené s dosadzovaním srbských profesorov, umelým zvyšovaním počtu srbských študentov na slovenských školách a obmedzovaním voľnočasových aktivít slovenských študentov.[46] Okrem prechodného obdobia asimilačných tendencií juhoslovanskej (srbskej) administratívy, ktorá inak k Slovákom dlhodobo pristupovala tolerantne, sa slovenskí evanjelici museli konfrontovať s maďarizačnými vplyvmi, a to tak v národnej, ako aj v cirkevnej oblasti. Po rozpade Uhorska vznikli na území Vojvodiny tri slovenské senioráty: Báčsky, Banátsky (august 1920) a Sriemsky (jar 1921). Na stretnutí v Starej Pazove 20. júna 1921 sa činovníci týchto troch seniorátov rozhodli zlúčiť do jednotného slovenského dištriktu, ktorý mal slovenských evanjelikov v Juhoslávii ochraňovať práve pred spomínanými maďarizačnými tendenciami reprezentovanými najmä kalvínmi.[47]

Fatálny zásah do národného a náboženského života evanjelických Slovákov vo Vojvodine predstavovalo rozbitie Juhoslávie v apríli 1941 v dôsledku nemeckej a maďarskej vojenskej agresie. Juhoslávia ako štát po bleskovom útoku a kapitulácii zanikla. Slovenskí evanjelici v Juhoslávii, združení pred inváziou v jednotnom dištrikte, sa znenazdajky ocitli v troch štátoch, resp. zónach: sriemski

[44] POLÓNYOVÁ, Soňa. Z kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku (1945 – 1990). Krakov; Banská Bystrica: Spolok Slovákov v Poľsku – Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2016, s. 47-86.

[45] Vymierame... In Národná jednota, 28. 1. 1939, roč. 20, č. 4, s. 2.

[46] KMEŤ, ref. 39, s. 281-284.

[47] KMEŤ, ref. 39, s. 284-285, 287.

Slováci v Nezávislom chorvátskom štáte (*Nezavisna država hrvatska* – NDH), báčski Slováci v Maďarsku a banátski Slováci v nemeckom protektoráte.

Nové štátne hranice roztrhli dovtedajšiu štruktúru cirkevnej správy slovenských evanjelikov. Týkalo sa to najmä Sriemu. Podľa novej hraničnej línie prináležali niektoré slovenské zbory v Srieme (Stará Pazova a Boľovce spolu s fíliami Dobanovci, Ašanja a Kupinovo) cirkevne do protektorátnej zóny, zatiaľ čo Šíd, Erdevík, Binguľa, Ilok a menšie fílie do novovzniknutého NDH. Sriemsky seniorát bol odlúčený od materskej krajinskej cirkvi, a aj keď formálne fungoval naďalej, v prvých mesiacoch po okupácii Juhoslávie zostával v pasivite a nepúšťal sa do reorganizácie svojej štruktúry. Až v decembri 1941 vyšli staropazovskí seniorálni delegáti s požiadavkou ustanoviť v novom štáte oficiálnu cirkevnú organizáciu. Konvent zvolaný na 19. júna 1942 do Bingule odsúhlasil zlikvidovanie starého Sriemskeho seniorátu a dal podnet na zriadenie samostatnej cirkvi slovenských evanjelikov v NDH. Zvolením správneho výboru, ktorý mal zrealizovať všetky prípravné práce, Sriemsky seniorát ukončil činnosť a všetky jeho kompetencie prevzal dočasný správny výbor. Proces konštituovania slovenskej evanjelickej cirkvi v NDH sa však naťahoval pre úradné prekážky a vnútorné spory v rámci jednotlivých farských úradov. Slovenská evanjelická cirkev v NDH právne vznikla až v marci 1944, krátko pred prevalením frontu cez územie ustašovského chorvátskeho štátu, a na rozvinutie organizačných aktivít jej už nezostalo dostatočné množstvo času.[48]

V sriemskej oblasti Juhoslávie sa slovenský evanjelický seniorát v Starej Pazove na prelome 30. a 40. rokov popri organizačnej roztrieštenosti konfrontoval i s malým záujmom evanjelickej mládeže o cirkevné záležitosti. Hoci mládež po konfirmácii alebo tesne pred ňou dosahovala početný stav okolo 200 osôb, jej účasť na službách Božích bola chatrná a zapojenie sa do ich priebehu veľmi pasívne. Tento nezáujem evanjelickej mládeže o duchovný život pramenil jednak zo zanedbanej náboženskej prípravy v škole (mladí evanjelici údajne neovládali náboženské piesne spievané počas bohoslužieb) a jednak z nedostatočnej osvety spôsobenej okrem iného aj malým počtom odoberanej krajanskej tlače, distribuovanej do Starej Pazovy.[49]

Zatiaľ čo úrady NDH nekládli slovenským evanjelikom prekážky v ich činnosti, Slováci v maďarskej oblasti Juhoslávie museli čeliť zradikalizovanej maďarskej menšinovej politike, ktorá sa s novými územnými ziskami stupňovala a miestami mala ešte surovejší charakter než národnostná politika nacistov v anektovanej časti Slovinska (podľa odhadov po okupácii Juhoslávie padlo za obeť perzekúciám zo strany maďarských vojenských jednotiek až 5 tisíc osôb z radov civilistov).[50] Okrem násilia páchaného na obyvateľstve v prvých týždňoch po apríli 1941 sa nová maďarská správa usilovala menšiny zdecimovať predovšetkým kultúrne.

---

[48] KMEŤ, Miroslav. Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 2. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2017, dok. 3, s. 109-111.

[49] Niekoľko slov z príležitosti tohtoročných misijných služieb Božích v Srieme. In Evanjelický hlásnik. Cirkevno-škol. mesačník v kr. juhoslovanskom, december 1938, roč. 13, č. 12, s. 183.

[50] THER, Philipp. Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě. Praha: Argo, 2017, s. 125-126.

V Báčke, pričlenenej k Maďarsku, žilo v tom čase približne 35 tisíc evanjelických Slovákov.[51] Hneď v roku 1941 bolo zatvorené slovenské gymnázium v Báčskom Petrovci a nižšie triedy premenené na uhorsko-kráľovskú meštiansku školu. Výrazný regres zaznamenali i politické, spolkové a kultúrne aktivity vojvodinských Slovákov.[52] Činnosť Matice slovenskej v Juhoslávii, vedenej evanjelickým kňazom Samuelom Štarkem, nahradil Uhorsko-krajinský vzdelávací spolok slovenský.[53] Slovenskí obyvatelia Petrovca a Pivnice, ktoré tvorili centrá slovenského života v Báčke, však pred organizovaním sa v tomto promaďarskom spolku, vykonávajúcom svoje aktivity v intenciách uhorského vlastenectva, uprednostnili členstvo v SSNJ. SSNJ v prostredí Maďarskom okupovanej Juhoslávie nebola klasickou politickou organizáciou, ale skôr akýmsi „národným frontom" Slovákov, zastrešujúc okrem iného aj náboženské a kultúrno-osvetové aktivity. Redakcia periodika *Slovenská jednota*, vydávaného v Maďarsku Stranou slovenskej národnej jednoty, napríklad na jar 1942 prichýlila antifašisticky a ľavicovo orientovaných profesorov Andreja Siráckeho, Jána Čajaka a Michala Topoľského, ktorým po zatvorení petrovského gymnázia umožnila naďalej pracovať v službách dolnozemských komunít.[54]

Vzťahy slovenských krajanov v Juhoslávii so Slovenskou republikou sa niesli v rozpačitej tónine, v rámci ktorej zohral určujúcu rolu konfesionálny aspekt. Juhoslávia síce Slovenskú republiku uznala *de iure*, no až do svojho rozpadu poskytovala útočisko pročeskoslovenskej emigrácii a okruhu jej podporovateľov z radov juhoslovanských Slovákov, zoskupených najmä okolo advokáta Janka Bulíka. V dôsledku toho sa slovensko-juhoslovanské vzťahy na diplomatickom, kultúrnom či hospodárskom poli vlastne nikdy nepodarilo plne rozvinúť.[55] Podobný vzťah k Slovenskej republike ako belehradské vládne inštitúcie prechovávali aj vojvodinskí Slováci. Slovenský chargé d´affaires v Belehrade Jozef Cieker nedokázal pred aprílom 1941 nadviazať hlbšie kontakty so slovenskou evanjelickou menšinou v Juhoslávii. Vzťahy s ňou, naopak, iba vyhrocoval. U juhoslovanských vládnych predstaviteľov sa sťažoval na aktivity Matice slovenskej v Juhoslávii, na činnosť spolkov nesúcich v názve stále prívlastok československosti a na produkciu vydavateľov a redaktorov časopisu juhoslovanských Slovákov *Národná jednota*, ktorých obviňoval zo šírenia protislovenskej propagandy. Keď na Ciekerove intervencie juhoslovanské úrady nereagovali,

---

[51] SIRÁCKY et al., ref. 22, s. 197; tiež SVETOŇ, ref. 17, s. 119.

[52] KMEŤ, Miroslav. Slováci v Juhoslávii v rokoch 1919 – 1945. In MIČKO, Peter – ŠMIGEĽ, Michal – SYRNÝ, Marek (eds.). V turbulentnom tridsaťročí. Kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918 – 1948. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 327.

[53] K činnosti Matice pozri BOLDOCKÝ, Samuel. Spoločensko-politické zázemie pôsobenia Matice slovenskej vo Vojvodine v rokoch 1932 – 1941. In SEDLÁK, Imrich (ed.). Matica slovenská v národných dejinách. Martin: Matica slovenská, 2013, s. 352-362.

[54] SIRÁCKY, ref. 22, s. 199.

[55] Juhoslávia udržiavala v medzivojnovom období s Československom nadštandardne dobré vzťahy. Základom tohto dobrého pomeru bol vytváraný obraz „spoločných záujmov", tradícia historickej spolupráce a protihabsburského odboja z čias pred rokom 1918, myšlienka slovanskej vzájomnosti a spoločný odpor voči separatizmu (osobite slovenskému a chorvátskemu). BRUMMER, Alexandr. Slovanství a slovanská tradice v meziválečném Československu 1918 – 1938. In Historický zborník 23, 2013, č. 2, s. 47-48.

požiadal priamo Maticu slovenskú na Slovensku o vyslanie propagačnej misie do Vojvodiny s cieľom získať tunajších Slovákov evanjelického vierovyznania pre „slovenskú vec“, t. j. cielenou propagačnou kampaňou ich nakloniť na stranu vládnej ľudáckej politiky a svetonázoru. Matica slovenská vyslala do Juhoslávie jazykovedca a kultúrneho pracovníka Henricha Barteka, petrovského rodáka – literárneho vedca Andreja Mráza a redaktora Vila Kovára, ktorý sa pokúšal nadviazať kontakt s J. Bulíkom. Počas návštevy v Belehrade vo februári 1940 však zistil, že nálady vojvodinských Slovákov voči ľudáckemu režimu nie sú nijako pozitívne a ich prípadná korektúra nemá dobré vyhliadky ani smerom do budúcna.[56]

J. Cieker nedokázal vo svojich správach do Bratislavy nájsť na vojvodinských Slovákov dobré slovo a pejoratívne ich označoval za *„luteránsku skupinu, nasiaknutú československou ideológiou“*. Vinu za tento stav prisudzoval miestnym predstaviteľom slovenskej evanjelickej cirkvi, Matice slovenskej, redaktorom *Národnej jednoty* a profesorom petrovského gymnázia, ktorí menšinou údajne ideologicky manipulovali. Kladne referoval len o skupinách katolíckych Slovákov v Slavónsku, ktorí však svojimi aktivitami a početnosťou tvorili len torzo slovenskej menšiny v balkánskom kráľovstve.[57] J. Cieker nadviazal určité náznaky spolupráce so slovenskou menšinou v Juhoslávii až v lete 1940.[58] Napriek počiatočným nezdarom nepovažoval evanjelických Slovákov vo Vojvodine za „beznádejný prípad“ a veril, že *„jestvuje dobrá vôľa v širších vrstvách slovenského živlu v Juhoslávii korigovať doterajší postoj voči Slovensku a jeho vedúcim činiteľom“*[59].

Ministerstvo zahraničných vecí pripravovalo niekoľko možností, ako zabezpečiť účasť delegátov Slovenskej republiky na valnom zhromaždení Matice slovenskej v Juhoslávii, ktoré sa malo uskutočniť 15. augusta 1940 v Petrovci. Matica slovenská v Juhoslávii o ich účasť nestála a pozvánku – i to súkromne – zaslala len básnikovi Jánovi Smrekovi (tiež evanjelikovi). J. Cieker sa v prípade svojej účasti obával možného *faux pas*, do Petrovca radšej nevycestoval a na miesto konania valného zhromaždenia vyslal iba svojho informátora.[60]

Na jeseň toho istého roku J. Cieker navštívil na pozvanie farára Vladimíra Hurbana Vladimírova Starú Pazovu. S V. Hurbanom Vladimírovom ako predstaviteľom slovenských evanjelických cirkevníkov v Juhoslávii udržiaval kontakt v podobe výmeny listov, pozvania na oslavy 14. marca v Belehrade pod záštitou

[56] ŠKORVANKOVÁ, Eva. Slovenská menšina v dnešnej Vojvodine a jej vzťah so slovenským štátom. In 270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine. Nový Sad: Oddelenie slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade, 2017, s. 86-87.

[57] Po rozbití Juhoslávie boli katolícki Slováci v Chorvátsku inštitucionálne zastrešovaní Slovenskou národnou jednotou (SNJ) na čele s predsedom Jozefom Stupavským. Slovenská národná jednota s centrom v Iloku organizovala ich politický a kultúrny život, pričom pôsobila ako styčný orgán medzi slovenským vyslanectvom v Záhrebe (resp. v širšom zmysle Slovenskou republikou) a slovenskými komunitami v regiónoch. K aktivitám organizácie pozri Archív slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Srbsku (ASEAVCS) Stará Pazova, fond Matica slovenská. Stanovy SNJ v NDH, prijaté v Záhrebe dňa 18. 8. 1942, pozri v: Dokumenty. In Náš národ, september 1943, roč. 1, č. 1, s. 45-49.

[58] ŠKORVANKOVÁ, ref. 56, s. 87-88.

[59] JARINKOVIČ, Martin. Slovensko a Juhoslávia v rokoch II. svetovej vojny. Banská Bystrica: Klub priateľov Múzea SNP, 2012, s. 19-20.

[60] JARINKOVIČ, ref. 59, s. 20.

slovenského veľvyslanectva a Hurbanovej účasti na svätej omši usporiadanej pri tejto príležitosti.[61] V. Hurban Vladimírov patril k málopočetnej skupine juhoslovanských evanjelických Slovákov, sústredených v Starej Pazove a Ľube, ktorí vznik Slovenského štátu privítali a sympatizovali s ním.[62] Invázia vojsk Osi do Juhoslávie v apríli 1941 a následné rozparcelovanie krajiny akékoľvek ďalšie styky J. Ciekera s inteligenciou vojvodinských Slovákov prerušili. J. Cieker bol preložený do Záhrebu, kde po alkoholickými aférami poznačenom pôsobení Karola Murgaša prevzal funkciu mimoriadneho vyslanca.[63]

Elity vojvodinských Slovákov vnímali postoj Slovenskej republiky k evanjelikom veľmi citlivo. Považovali sa za akúsi vzdialenú súčasť evanjelickej cirkvi na Slovensku a jej zložité postavenie v slovenskom štáte sa ich emočne dotýkalo.[64] Diskriminačnú politiku slovenskej vlády otvorene kritizovali, preto sa stali pomyselným „tŕňom v oku" ľudáckeho kabinetu.[65] Patričný výraz tomu dávali na stránkach *Národnej jednoty*, kde sa objavovali kritické, ba miestami až ironizujúce články predovšetkým na adresu premiéra Vojtecha Tuku, ktorého noviny titulovali jeho pôvodným maďarským menom Béla. *Národná jednota* s obľubou písala o slovenskom štáte a jeho činiteľoch v úvodzovkách („slovenský štát", „samostatný" štát, „vodca" Tiso). Články obdobného razenia sa objavovali aj v cirkevnej tlači juhoslovanských Slovákov – v mesačníku *Nádej*, vydávanom v Kysáči, a v *Evanjelickom hlásnikovi*, vydávanom v Erdevíku. Slovami historika

---

[61] ŠKORVANKOVÁ, ref. 56, s. 87-88. Itinerár Hurbanovej cesty do Belehradu sa zachoval vo fonde ASEAVCS Stará Pazova, f. Vladimír Hurban Vladimírov – články, č. j. 224. Referát o mojej včerajšej ceste do Belehradu – 15. 3. 1941. V. Hurban Vladimírov o svojej ceste na oslavy 14. marca napísal: „Idem ta úplne a výlučne vo svojom mene s heslom, že Slovák sa má tešiť, že Slovenská republika je tu, žije, zmáha sa, zveľaďuje sa a že Boh, ak dal trpieť – ale zhynúť nedal toľkej rodine!"

[62] SOVILJ, Milan. Československo-jugoslávské vztahy v letech 1939 – 1941: od zániku Československé republiky do okupace Království Jugoslávie. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016, s. 166-167.

[63] Kontakty medzi slovenskými vyslancami v Juhoslávii, resp. Chorvátsku a evanjelikmi existovali pravdepodobne hlavne vďaka osobe V. Hurbana Vladimírova. Ešte pred Ciekerovým nástupom do funkcie Starú Pazovu navštívil aj K. Murgaš, ktorý sa v centre sriemskych Slovákov evanjelického vierovyznania zdržal tri dni. Počas svojej návštevy sa zúčastnil aj na službách Božích v miestnom chráme. ASEAVCS Stará Pazova, f. Matica slovenská, č. j. 649. Program návštevy vyslanca K. Murgaša v Starej Pazove.

[64] Spätosť so Slovenskom mala u juhoslovanských evanjelických Slovákov mnoho podôb. Slovenskí evanjelickí farári študovali teológiu v Bratislave, pri bohoslužbe používali rovnakú agendu a bohoslužobný poriadok ako evanjelici na Slovensku. To isté platilo aj pre bohoslužobné knihy a používanie zhodného pomenovania cirkvi. KOŠTIAL, Rudolf. Slovenskí evanjelici v zahraničí. Duchovná opatera slovenských evanjelických vysťahovalcov. Martin: Osveta, 1992, s. 83.
Čo je však paradoxné, evanjelická komunita v Juhoslávii sa neseparovala len od politických a kultúrnych organizácií spojených s režimom HSĽS, ale žila v istej izolácii aj od vlastných súvercov na Slovensku. Cirkevné listy si vo vydaní z 28. 4. 1939 povzdychli: „Evanjelická slovenská cirkev v Juhoslávii je nám najbližšou i po viere i po krvi, iba že nás delí niekoľko sto kilometrov. Je však zvláštne, že nemáme s ňou stykov. Našich Slovákov – ktorí sú všetci evanjelici – navštevujú rozličné akademické, kultúrne, ba i futbalové spolky. Ale na cirkevnom poli sa vôbec neschádzame, až na to, že pri posledných biskupských inštaláciách u nás i u nich reprezentanti cirkvi sa vzájomne navštívili a pozdravili." Evanjelická slovenská cirkev v Juhoslávii. In Cirkevné listy, 28. 4. 1939, roč. 53, č. 9, s. 178.

[65] SOVILJ, ref. 62, s. 158.

Milana Sovilja, v roku 1939 a čiastočne i v roku 1940 tlač slovenských evanjelikov v Juhoslávii využívala doslova každú možnosť verbálne si „kopnúť" do vlády[66], a to najmä v rámci rubriky *Listy zo Slovenska*, ktorá redakcii pod rúškom anonymity pisateľov umožňovala naplno prejaviť jej protiľudácku politickú orientáciu.

Nezostalo len pri štipľavých vetách v krajanských periodikách. Z pohľadu záujmu slovenskej vlády o krajanov v cudzine a ich ideologické „spracovanie" skončili fiaskom nielen pokusy o ideový prerod evanjelickej slovenskej menšiny, ale aj snahy Študentského odboru Slovensko-juhoslovanskej ligy z júla 1939 zorganizovať v slovenských obciach v Juhoslávii propagačné prednášky pre krajanov o slovenskom štáte.[67] Účastníci výpravy zo Slovenska zažili u vojvodinských Slovákov veľmi chladné prijatie, ktoré hraničilo až s ignorantstvom.[68]

Ako podotkol historik Miroslav Hroch, slovenská menšina sa v Juhoslávii tešila ojedinelému postaveniu, porovnateľnému azda len s postavením minorít v medzivojnovom Československu či Estónsku. Vysoká miera kultúrnej autonómie, ktorou ju Belehrad častoval, jej umožňovala vyjadrovať svoje názory slobodne, a to aj napriek opakovaným intervenciám J. Ciekera a ministerstva zahraničných vecí, aby juhoslovanské úrady v záujme dobrých slovensko-juhoslovanských vzťahov takéto prejavy netrpeli.[69]

Slovenskí evanjelici v Rumunsku

Na rozdiel od Maďarska a Juhoslávie boli evanjelici v rámci slovenskej komunity v Rumunsku menšinou. Z približne 50-tisícovej slovenskej komunity[70] tvorili približne jednu pätinu celkového slovenského osídlenia tzv. Veľkého Rumunska pred rokom 1918, sústredeného v aradsko-čanádskej, banátskej a bukovinskej oblasti a v Sedmohradskom rudohorí.[71] Evanjelickí Slováci boli združení v štyroch matkocirkvách – Nadlak, Butín, Vuková a Mokrá, resp. v troch fíliách – Semlek, Cipár a Morava. Od 31. januára 1933 ich integroval samostatný slovenský seniorát na čele s nadlackým farárom Jánom Kmeťom (od decembra 1935 ho vystriedal Ivan Bujna[72]). Zriadenie vlastného seniorátu umožnilo slovenským evanjelikom v Rumunsku dovŕšiť svoj konfesionálno-konštitučný proces. Rozhodnutie odlúčiť sa od nemeckých cirkevných zborov, zlúčených do Krajinskej evanjelickej cirkvi (*Landeskirche*) so sídlom v Sibiu, ku ktorej sa pripojili 25. novembra 1922, a odmietnutie pripojiť sa k maďarským cirkevným zborom v novoutvorenej evanjelickej synodálno-presbyteriálnej cirkvi so sídlom v blízkom Arade sa ukázali byť z hľadiska národného vývoja evanjelických Slovákov v Rumunsku kľúčovými.[73]

---

66 SOVILJ, ref. 62, s. 161-163; ŠKORVANKOVÁ, ref. 56, s. 88-89.

67 ŠKORVANKOVÁ, ref. 56, s. 88-89.

68 JARINKOVIČ, ref. 59, s. 54.

69 HROCH, Miroslav. Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy. Praha: SLON, 2016, s. 275.

70 Niektoré zdroje hovoria o 60 tisíc Slovákoch v medzivojnovom Rumunsku. Porovnaj DOVAL, Peter Pavol. Slováci v Rumunsku. In Náš národ, október 1943, roč. 1, č. 2, s. 105.

71 DOVAL, ref. 70, s. 105.

72 I. Bujna bol farárom v Nadlaku dlhý čas, a to v rozpätí rokov 1909 – 1948. V roku 1948 repatrioval na Slovensko, kde o rok neskôr zomrel. KOŠTIAL, ref. 64, s. 60.

73 KMEŤ, ref. 39, s. 278.

Podľa štatistík z roku 1938 prináležalo do slovenského seniorátu evanjelickej cirkvi 9 256 osôb. Z tohto počtu bolo najviac evanjelických Slovákov organizovaných v evanjelickom zbore v Nadlaku (7 214), ďalej vo Vukovej s priľahlými diaspórami (813), Butíne (598), Cipári (343), Mokrej (161) a Morave (127). Do konca roku 1938 stúpol počet slovenských evanjelikov na 9 288.[74]

Demografické rozvrstvenie Slovákov v Rumunsku narušila sovietska anexia Besarábie a severnej Bukoviny, ale hlavne tzv. druhá Viedenská arbitráž z 30. augusta 1940. Rumunsko muselo na jej základe odstúpiť Maďarsku severnú Transylvániu s rozlohou približne 43 tisíc km^2.[75] V poarbitrážnom Rumunsku zostala necelá polovica z pôvodnej národnostnej skupiny Slovákov rozmiestnená v troch oblastiach. Početne najväčšia obývala Aradskú župu. Centrum slovenskej komunity v Rumunsku Nadlak obývalo 5 000 Slovákov, v obciach Cipár, Chereluş, Ineu, Mokrá, Pečiča, Semlak, Şeitin, Buteni, Arad, Satu Nou, Veľký Pereg, Prunişor, Sebiş a Pâncota žilo spolu 3 000 Slovákov. Banátsku skupinu Slovákov tvorilo okolo 7 000 osôb v Temešsko-torontálskej župe roztrúsených v obciach Temešvár, Vuková, Butín, Morava, Brestovec, Teš, Felnac a Herneacova a v menších obciach Severínskej a Karašskej župy. Menšie komunity Slovákov zväčša katolíckeho vierovyznania v počte asi 5 000 osôb žili v bukovinských obciach, ktoré boli pripojené k Sovietskemu zväzu. Z uvedených počtov Slovákov žijúcich v Rumunsku po auguste 1940 tvorili evanjelici vyše polovicu. Rozvoju náboženského života katolíckych Slovákov bránila predovšetkým ich rozptýlenosť. V roku 1943 v krajine neexistovala ani jedna samostatná katolícka farnosť a v celom Rumunsku pôsobil len jeden katolícky kňaz slovenskej národnosti.[76] Aj väčšie obce so zastúpením 50 – 90 % slovenského obyvateľstva boli často len filiálkami maďarských farností, kde Slováci nemali možnosť používať pri cirkevných úkonoch svoj jazyk.[77]

Slovenskí evanjelici v Aradskej a Temešskej župe mali na výkon duchovných potrieb utvorené oveľa lepšie podmienky. Vo všetkých slovenských evanjelických zboroch pôsobili slovenskí kňazi.[78] Roky 1933 – 1953, keď v Rumunsku jestvoval samostatný slovenský evanjelický seniorát, možno z hľadiska rozvoja duchovného života evanjelických Slovákov označiť za „zlatú éru".[79] Slovenský evanjelický seniorát sídliaci v Nadlaku vyvíjal na prelome 30. a 40. rokov intenzívne úsilie s cieľom zjednotenia všetkých slovenských evanjelikov v mnohonárodnostnom Rumunsku, vyznačujúcich sa vysokou mierou národnej a kultúrnej emancipovanosti. V januári 1941 padol na seniorálnom konvente dokonca návrh nominovať nadlackého farára I. Bujnu na biskupa a taktiež návrh na zvolenie troch vikárov,

---

[74] Seniorálny konvent ev. a. v. cirkve v Nadlaku. In Naše snahy, 30. 9. 1939, roč. 4, č. 28, s. 2.

[75] BALOGH, Béni L. The Second Vienna Award and the Hungarian-Romanian Relations 1940 – 1944. Boulder: Social Science Monographs, 2011, s. 231.

[76] DOVAL, ref. 70, s. 106. Začiatkom roku 1938 ním bol Vladimír Hríbik, pôsobiaci v Bodonoši. DOČOLOMANSKÝ, Rudolf. Slováci v Rumunsku. In Naše snahy, 1. 1. 1938, roč. 3, č. 1, s. 2.

[77] DOČOLOMANSKÝ, Rudolf. Slováci v Rumunsku (Dokončenie). In Naše snahy, 6. 1. 1938, roč. 3, č. 2, s. 2.

[78] DOVAL, ref. 70, s. 106.

[79] VANKO, Juraj Dušan. Slovenskí evanjelici v Rumunsku v 20. storočí. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2015, s. 144.

ktorí by zastupovali tri národnosti žijúce v biskupstve. Evanjelickí Slováci sa taktiež dožadovali, aby mali svoje zastúpenie v generálnom konvente. Ich požiadavky však neboli naplnené.[80] Na druhej strane nezvolením I. Bujnu do funkcie biskupa boli ušetrení od sústredených tlakov odnože národnosocialistickej strany pre nemeckú menšinu v Rumunsku, reprezentovanej *Volksgruppenführerom* Andreasom Schmidtom, od implantovania ideológie národného socializmu medzi menšiny prostredníctvom cirkevnej platformy.[81]

Slovenský evanjelický seniorát zohrával vo vojnovom období okrem duchovných záležitostí čiastočne úlohu i pri organizovaní slovenskojazyčného vyučovania na slovenských školách v Rumunsku, čím prispieval k uchovávaniu slovenského povedomia školopovinných žiakov, a to predovšetkým intervenciami na úradoch na Slovensku s požiadavkami vyslania slovenských učiteľov na Dolnú zem.[82] Nad školstvom však evanjelická cirkev nemala takmer žiaden bezprostredný dohľad. Všetky slovenské školy v Rumunsku boli štátne s výnimkou evanjelickej školy vo Vukovej, ktorá mala spolu s nadlackou školou i vlastnú samosprávu a na jej fungovaní sa priamo podieľali cirkevníci. V školskom roku 1942/1943 ju navštevovalo 53 žiakov a pôsobil v nej jeden slovenský učiteľ.[83]

O zriadení evanjelickej školy sa pôvodne uvažovalo aj v Nadlaku, avšak po pridelení prvých štyroch slovenských učiteľov roku 1937 sa od myšlienky opätovného prechodu poštátnenej školy do cirkevných rúk upustilo. V roku 1938 bol počet učiteľov v Nadlaku zvýšený na šesť. Školu navštevovali výlučne evanjelické deti, katolícke chodili do maďarskej rímskokatolíckej školy. Slovenská evanjelická cirkev v Nadlaku sa na zabezpečovaní slovenskej výučby nemusela nijako finančne podieľať. Školské budovy však zostávali naďalej v jej majetku. Aj keď ich cirkev prenajala obci, čím sa odbremenila od financovania prevádzkových nákladov, opravy budovy a drobnú rekonštrukciu interiéru vrátane renovácie zariadenia (tabúľ, lavíc, stolov, skríň atď.) uskutočňovala naďalej vo vlastnej réžii. Presbytérium ale nebolo vo veciach údržby a obnovy interiérov nadlackej školy práve najzhovievavejšie. Vybavenie učební bolo zastarané, výučba pre nedostatok priestorov istý čas počas roku 1939 prebiehala v dvojzmennej prevádzke

[80] VANKO, ref. 79, s. 155-156.

[81] V období národného socializmu sa v nemeckých protestantských kruhoch objavovali tendencie (obrazne povedané) reformovať aj reformované učenie spochybňovaním židovského pôvodu Ježiša Krista či požiadavkami odstrániť z Biblie Starý zákon. SZABÓ, Miloslav. „Klérofašizmus"? Katolicizmus a radikálna pravica v stredoeurópskom kontexte (1918 – 1945). In Historický časopis, 2017, roč. 65, č. 4, s. 678-679.

[82] Všetci slovenskí učitelia v Rumunsku (štátni učitelia, učitelia začiatočníci i cirkevní učitelia) boli na základe rozhodnutia Ministerstva školstva autonómnej Slovenskej krajiny z januára 1939 prevzatí do Štátnej školskej správy na Slovensku, pokiaľ na výkon učiteľského povolania spĺňali kvalifikačné predpoklady. Slovenskí učitelia v Rumunsku budú prevzatí slovenským min. školstva. In Naše snahy, 2. 2. 1939, roč. 4, č. 5, s. 2.

[83] DOVAL, ref. 70, s. 107-108. Celkovo slovenské školy navštevovalo v príslušnom školskom roku 1 481 žiakov v 16 obciach (v Nadlaku 716, v Cipári 134, v Skajuši 127, vo Veľkom Peregu 95, v Malej Poľane 61, v Butíne a Nadlaku Vil 53, v Berzáskej 31, v Pečiči 25, vo Vermeši 25, v Brestovaci 24, v Morave 23, v Teši 21 a v Semlaku a Mokrej 20). Najviac slovenských učiteľov pôsobilo v Nadlaku (7), v Cipári, Skajuši, Veľkom Peregu a Malej Poľane po dvoch, v ostatných slovenských školách po jednom.

až do neskorých večerných hodín. Obrat nastal až po tom, čo cirkevníci presbytériu pohrozili preradením detí do rumunskej školy.[84]

Povolanie učiteľa sa v prostredí rumunských Slovákov, podobne ako v iných dolnozemských komunitách, neobmedzovalo len na zabezpečovanie vyučovacieho procesu. Učiteľ bol spoločne s kňazom tradičnou autoritou, ktorá organizovala i spolkový život a voľnočasové aktivity a prepájala tak národný a náboženský život slovenskej menšiny. Tolerantná kultúrna politika rumunskej vlády voči Slovákom, rámcovaná spoločným protimaďarským vyhranením, umožnila začiatkom 40. rokov nielen vznik siedmich nových slovenských škôl v Rumunsku, ale aj slobodný rozvoj národného a duchovného života Slovákov.[85] Jazykové a kultúrne práva a vzájomnú spoluprácu v oblasti školstva garantovala slovensko-rumunská kultúrna dohoda, uzavretá v Bukurešti 9. mája 1943 v zastúpení slovenským ministrom školstva a národnej osvety Jozefom Sivákom a rumunským ministrom národnej osvety a kultu Ionom Petrovicim.[86]

Slovenskí pedagógovia zaznamenali na kultúrno-organizačnom poli napriek vojnovým časom viacero úspechov. V Cipári sa novovymenovanému učiteľovi P. Lovcimu v školskom roku 1943/1944 podarilo zorganizovať výstavbu evanjelického domu, ktorý slúžil nielen na náboženské, ale aj kultúrno-osvetové činnosti. Verejná aktivizácia slovenských učiteľov, ktorí boli do Rumunska vysielaní zo Slovenska na pedagogickú misiu[87], prispievala k zomknutiu národného života slovenských evanjelikov, ako i katolíkov, žijúcich v národnostne zmiešanom prostredí spoločne s Rumunmi, Nemcami a Maďarmi.[88] Ich všestranná činorodosť, prepájajúca národný a duchovný život, umožňovala rumunským Slovákom efektívnejšie odolávať odnárodňovacím tendenciám, ktoré sa prejavovali najmä v obciach s početnejším zastúpením maďarských, nemeckých a poľských komunít. Spolkové aktivity slovenských evanjelikov neorganizovali len učitelia, ale aj samostatne pôsobiace inštitúcie. Okrem Slovenského ľudového kruhu (založený roku 1898) a Hospodárskeho spolku (založený roku 1914) to bol predovšetkým najväčší Slovenský kultúrny spolok založený v Nadlaku roku 1924, ktorý svoju pôsobnosť rozšíril do ďalších siedmich obcí v Rumunsku, kde vznikli jeho pobočky. Konfesionálny rámec, obsiahnutý aj v samotnom názve, mal jediný ženský spolok rumunských Sloveniek – Evanjelický ženský spolok.[89] Organizoval okrem iného charitatívne akcie v období vianočných sviatkov.[90]

---

[84] Školské otázky v Naďlaku. In Naše snahy, 19. 11. 1939, roč. 4, č. 35, s. 1-2.

[85] Slová vďaky rumunských Slovákov za „možnosť plného národného života“ prostredníctvom povolenia otvoriť národné školy deklarovali i na stránkach periodika Slovákov a Čechov v Rumunsku Naše snahy. Pozri ALFA, L. K. Slovenské dieťa do slovenskej školy! In Naše snahy, 8. 9. 1938, roč. 3, č. 27, s. 1.

[86] Dokumenty. In Náš národ, október 1943, roč. 1, č. 2, s. 109-112.

[87] Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej republiky vyslalo napríklad v školskom roku 1942/1943 do Rumunska 23 učiteľov. Na slovenské školy a pedagógov dohliadal vlastný školský inšpektor pri generálnom školskom inšpektoráte v Temešvári. DOVAL, ref. 70, s. 107.

[88] Bližšie k situácii v jednotlivých obciach so slovenským osídlením v Rumunsku pozri BAUEROVÁ, Jana. Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939 – 1944. Krakov; Trnava: Spolok Slovákov v Poľsku – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2014, s. 175-203.

[89] DOVAL, ref. 70, s. 108.

[90] Teplá ruka starej vlasti v Poiana Micului a v Naďlaku. In Naše snahy, 28. 1. 1940, roč. 5, č. 5, s. 2.

O udalostiach spätých s náboženským životom slovenských evanjelikov informoval do roku 1941 týždenník *Naše snahy*, ktorý pre nedostatok technických síl v tlačiarni zanikol. V neskoršom období si nadlackí Slováci zakúpili vlastnú kníhtlačiareň, v ktorej chceli tlačiť nový týždenník a náboženský časopis pre evanjelikov.[91] Táto snaha však zostala len v štádiu úvah.

Slovenskí evanjelici v Bulharsku

Najmenšiu komunitu dolnozemských Slovákov tvorili bulharskí Slováci. Slováci, ktorí sa do Bulharska prisťahovali na prelome 19. a 20. storočia z už kolonizovaných dolnozemských enkláv[92], obývali tri hlavné sídelné oblasti: tzv. južnú (Sofia), východnú (Dolné Ezerovo a Burgas) a severnú (Lom, Pišurka, Orechovo, Vojvodovo, Gorna Mitropolija, Podem/Mrtvica a Brašljanica).[93]

Celkový počet Slovákov v Bulharsku bol oproti ostatným dolnozemským komunitám takmer zanedbateľný. Podľa štatistík z vojnového obdobia išlo len o 1 635 osôb. Najväčšiu komunitu tvorili v Gornej Mitropoliji (669 osôb), nasledoval Podem (338), Brašljanica (232), Pišurka (133), Vojvodovo (115), Orechovo (68) a Dolný Ezerov (26), ďalších 54 Slovákov žilo roztratene v iných bulharských mestách a obciach.[94] S výnimkou pišurských Slovákov pôvodne pravoslávneho vierovyznania boli takmer všetci bulharskí Slováci evanjelici.[95] V dedinách mali svoj kostol alebo modlitebňu.[96] Pred príchodom kňazov zo Slovenska (a niekde ešte aj v rokoch druhej svetovej vojny) duchovné potreby zabezpečovali laickí a ľudoví kazatelia. Tí realizovali náboženské obrady pri nedeľných alebo výročných bohoslužbách a pri pohreboch, avšak nemali oprávnenie vykonávať krst, konfirmáciu či sobáš (tie uskutočňovali bulharskí popi v pravoslávnych kostoloch).[97] Počas vojny sa pri bulharských Slovákoch vystriedalo viacero evanjelických kňazov. Mikuláš Mitaľ, pôsobiaci v Bulharsku od 1. novembra 1937 do 30. júna 1940, dal do poriadku rozhárané pomery spôsobené konfliktmi medzi zbormi za čias pôsobenia predošlého kňaza Jána Galáda, rozbehol prípravy na stavbu nového kostola v Gornej Mitropoliji a vypracoval prvý štatút slovenskej evanjelickej cirkvi v Bulharsku. Mitaľove ambiciózne pokusy sa pre vojnové udalosti a následnú povojnovú reemigráciu bulharských Slovákov nepodarilo dokončiť. Jeho nástupcovia, farári Ondrej Hruška, Alexander Lichner a Jozef Kováč, pôsobili

[91] DOVAL, ref. 70, s. 108.

[92] Išlo hlavne o rodiny z Padiny, Kovačice a Nadlaku, menej početné skupinky bulharských Slovákov pochádzali tiež zo Starej Pazovy, Boľoviec, Hajdušíc, Kysáča, Petrovca, Semleku, Pitvaroša, Sarvaša a Slovenského Komlóša. BOTÍK, Ján. Slováci v Bulharsku. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1994, s. 6.

[93] MICHALKO, Ján. Slováci v Bulharsku. In Náš národ, december 1943, roč. 1, č. 4, s. 291.

[94] MICHALKO, ref. 93, s. 293.

[95] Špecifickým prípadom boli Slováci z česko-slovenskej obce Vojvodovo. Vojvodovskí Slováci sa pôvodne hlásili k evanjelikom, avšak neskôr pod vplyvom uzatvárania manželstiev s českým obyvateľstvom konvertovali na sektárske odnože kresťanstva – metodizmus, darbizmus a nazarénstvo –, udomácnené medzi českou komunitou. BOTÍK, ref. 92, s. 37.

[96] MICHALKO, ref. 93, s. 296.

[97] BOTÍK, ref. 92, s. 34-35.

pri bulharských Slovákoch do jari 1944. Po ich odchode zostali bez farára a kňazské úkony museli opätovne zabezpečovať laici.[98]

Kultúrny život evanjelických Slovákov v Bulharsku sa koncentroval v národných domoch. Ženy sa organizovali v ženských spolkoch pod záštitou evanjelickej cirkvi, podobne ako v Rumunsku.[99] Vyhliadky národného rozvoja slovenských evanjelikov v Bulharsku sa však celkovo javili kriticky. Okrem pridelených kňazov zo Slovenska v ich radoch úplne absentovala vrstva študovanej inteligencie. Prevažná časť bulharských Slovákov sa živila roľníctvom, časť v snahe lepšie sa materiálne zabezpečiť si začala zarábať remeslom.[100] Jediný študovaný bulharský Slovák, profesor Samuel Jaroslav Zachej, žil dlhodobo v Sofii, teda mimo slovenských enkláv, a ďalší vzdelanec Ján Ambruš (prvý slovenský maturant v Plevene) pôsobil ako štátny učiteľ v Pezinku.[101] Ku kultúrnemu zdecimovaniu slovenskej menšinovej komunity prispelo i úradné zatvorenie všetkých národných škôl v roku 1934. Rozhodnutie bulharskej vlády narušilo kontinuitu slovenského vzdelávania, ktoré sa v Gornej Mitropoliji v rokoch 1925 – 1934 realizovalo dokonca v samostatnej slovenskej národnostnej ľudovej škole a od roku 1928 aj v slovenskej meštianskej škole (v tzv. progymnáziu).[102] Chýbajúcu výučbu v slovenčine len čiastočne napravilo zriadenie doplňovacích slovenských škôl so štyrmi (neskôr šiestimi) hodinami v slovenskom jazyku, uskutočňovanými v stredu a v sobotu popoludní.[103] Z dôvodu málopočetnosti a absentujúceho kultúrneho zázemia sa bulharskí Slováci usilovali nadviazať určité kontakty s evanjelickými krajanmi v Rumunsku. Rumunskí Slováci im vytvorili priestor v časopise *Naše snahy*, ktorý uverejňoval príležitostné správy o ich živote.[104] So zánikom *Našich snáh* v roku 1941 zanikla aj jediná existujúca kultúrna platforma slovenských evanjelikov v Bulharsku. Proces narušenia slovenskej etnodiaspóry bol dovŕšený po vojne, keď v rokoch 1945 – 1949 do ČSR emigrovalo asi tisíc bulharských Slovákov. Osídlenie plevenských osád slovenskými kolonistami sa zredukovalo na štatistické minimum.[105]

Záver

Slovenské dolnozemské komunity nadobudli počas obdobia druhej svetovej vojny skúsenosti s novými štátmi a politickými režimami. V dôsledku politicko-vojenskej agresie Maďarska, ktoré ako nemecký spojenec v rokoch 1938 – 1941 získalo časti území Československa, Rumunska a Juhoslávie, sa veľká časť dolno-

[98] BOTÍK, ref. 92, s. 37.

[99] MICHALKO, ref. 93, s. 296.

[100] Slovák z Gornej Mitropoliji Juraj Ďurica si vo svojom článku publikovanom v Našich snahách povzdychol: „Zpočiatku bolo nám tu ťažko, kým sme nemali učenejších ľudí medzi sebou. Bez školených vodcov ťažko je shromažďovať sa a organizovať...“ ĎURICA, Juraj. Ako sa boria za svojeť naši bratia v Gornej Mitropoliji. In Naše snahy, 31. 3. 1940, roč. 5, č. 13, s. 2.

[101] MICHALKO, ref. 93, s. 294.

[102] BOTÍK, ref. 92, s. 42.

[103] MICHALKO, ref. 93, s. 295.

[104] List od našich Slovákov z Bulharska. In Naše snahy, 10. 12. 1939, roč. 4, č. 38, s. 2.

[105] PENČEV, Vladimir. Po serpentinách sebepoznání a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2012, s. 66-67.

zemských Slovákov na prechodný čas dostala do lona Maďarského kráľovstva. Ďalšie skupiny Slovákov obývali obce v poarbitrážnom Rumunsku, v ustašovskom NDH a v Nemcami okupovanej zóne Srbska. Podmienky národného a náboženského života slovenských komunít sa líšili v závislosti od národnostných politík týchto krajín a lokálnych špecifík, v akých koexistovali s inými národmi a národnosťami.

Zbory slovenskej evanjelickej cirkvi na Dolnej zemi nemuseli počas vojnového obdobia čeliť likvidačným, resp. cirkevno-asimilačným tlakom, ako napríklad pravoslávni Srbi v ustašovskom Chorvátsku. Naopak, berúc na zreteľ mimoriadne pomery, vojnové obdobie prežili bez väčšej ujmy.

Najväčšími problémami, s ktorými sa dolnozemskí slovenskí evanjelici museli konfrontovať, bola roztrieštenosť cirkevných štruktúr po územných zmenách, strata družobných väzieb s okolitými farnosťami a fíliami z medzivojnového obdobia a obzvlášť v Maďarsku aj silnejúce maďarizačné snahy štátnych úradov, voči ktorým sa evanjelici ako presvedčení šíritelia evanjelia v národnom jazyku veriacich ostro vymedzovali.

Evanjelická cirkev dokázala v dolnozemskom prostredí slovenskú menšinu integrovať omnoho funkčnejšie než v Maďarsku pôsobiaca Strana slovenskej národnej jednoty či kultúrne aktivity pod patronátom vyslanectiev Slovenskej republiky. K tým najmä juhoslovanskí Slováci prechovávali konštantnú nedôveru, ba v niektorých prejavoch až otvorenú rezistenciu, čo vyplývalo z konfesionálne determinovaného vnímania vzťahu Slovenskej republiky a slovenských dolnozemských komunít. Len minimum evanjelických Slovákov na Dolnej zemi (obzvlášť v Juhoslávii) podporovalo režim katolíckej HSĽS, ktorá evanjelikov na domácej pôde v rozpore s ekumenickým heslom spoločného „boja za národnú vec“ odsúvala na vedľajšiu koľaj. Vzťah ľudákov k evanjelikom na Slovensku sa tak celkom pochopiteľne stal na celé vojnové obdobie určujúcou mierkou pre vzťah slovenských dolnozemských evanjelikov k Slovenskej republike a jej reprezentantom.

Vzhľadom na vlažný postoj slovenskej evanjelickej komunity k slovenskému štátu boli hlavným inkubátorom slovenského národno-kultúrneho života inštitúcie s dlhšou a univerzalistickejšou tradíciou – škola, kostol, miestne kultúrno-osvetové spolky, cirkevný zbor, ale najmä rodina. Slovenských dolnozemských evanjelikov viazalo k týmto ustanovizniam hlbšie emočné puto a videli v nich väčšie stelesnenie „slovenskosti“ ako v novovzniknutom slovenskom štáte. Ako sa ukázalo na lokálnej úrovni na príklade situácie rumunských Slovákov, miestne cirkevné evanjelické autority dokázali svojimi intervenciami vyriešiť vzniknuvšie problémy v oblasti národného a duchovného života a vzdelávania neraz oveľa efektívnejšie ako slovenské ministerstvá a zastupiteľské úrady.

Evanjelickí Slováci na Dolnej zemi sa v protiklade s očakávaniami slovenskej vlády nestali ľahko ovládnuteľnou minoritou, ktorej lojalitu si možno kúpiť domnelou ochranou jej menšinových práv. Na rozdiel od precízne a premyslene organizovanej národnostnej politiky Nemeckej ríše v krajinách s početnejším zastúpením nemeckej menšiny prostredníctvom *Volksdeutsche Mittelstelle* (VoMi), slovenskej vláde sa nepodarilo politicky, organizačne ani kultúrne podchytiť

slovenské enklávy na Dolnej zemi. Ba čo viac, popri politicky indiferentných, resp. neutrálnych enklávach (Maďarsko, čiastočne Rumunsko) predstavovali slovenské evanjelické komunity v zahraničí (predovšetkým v Juhoslávii) ostrov opozície voči ľudáckemu režimu, ktorý Bratislava nedokázala ovládať vlastnými mocenskými pákami. Aj keď protiľudácke názorové prúdy, rozšírené medzi juhoslovanskými Slovákmi a prezentované i smerom navonok v krajanskej tlači, nemohli ľudácky režim existenčne ohroziť, jeho predstaviteľom už len samotná prítomnosť takejto opozície zaiste nebola príjemná – najmä nie v čase, keď podľa oficiálneho stereotypu „národné teleso" doma i v zahraničí má držať jednotnú líniu a byť oddané svojim politickým vodcom. Ako poznamenal etnograf Ján Botík, v danej súvislosti sa treba zamyslieť, do akej miery hrala v občiansko-politických postojoch a konaní juhoslovanských Slovákov počas vojny (i po nej) kľúčovú rolu autentická evanjelická viera a do akej miery evanjelická identita, historicky vymedzená rezistentne voči ofenzívnemu politickému katolicizmu.[106]

Ukončenie druhej svetovej vojny, porážka ľudáckeho režimu a fašizmu, obnovenie predmníchovských hraníc, ako aj postupný nástup komunistických režimov v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy a s ním spojená sekularizácia nastolili v domovinách slovenských enkláv novú spoločensko-politickú realitu. Komunity dolnozemských Slovákov postavili pred nové problémy, v rámci ktorých už konfesionálny aspekt nebol až takým dôležitým faktorom.

Zoznam prameňov a literatúry:
Archívy:

Archív slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Srbsku Stará Pazova: fond Matica slovenská; fond Vladimír Hurban Vladimírov – články.
Štátny archív v Banskej Bystrici: fond Pohronská župa.

Pramene a edície:

Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku. Praha: Státní úřad statistický, 1939.
SPIŠIAK, Ján. Spomienky z Budapešti 1939 – 1944. Bratislava: Slovak Academic Press, 2010.
TILKOVSZKY, Lóránt. K dejinám Slovákov v Maďarsku 1919 – 1945. Bratislava: Stála konferencie slovenskej inteligencie Slovakia plus, 1996.

Dobová tlač:

Cirkevné listy, 1939, 1946.
Čabiansky kalendár na obyčajný rok 1938.
Evanjelický hlásnik: cirkevno-spoločenský, vnútorno-misijný časopis, 1938.
Národná jednota, 1939.
Náš národ, 1943.
Naše snahy, 1938, 1939, 1940.

[106] BOTÍK, Ján. Evanjelická cirkev a luteranizmus v živote dolnozemských Slovákov. In BOTÍK, Ján (ed.). Dolnozemskí Slováci. Tri storočia vysťahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2011, s. 56.

Politika, 1932.
Služba, 1939.
Stráž na Sione, 1939.

Monografie a zborníky ako celok:

BALOGH, Béni L. The Second Vienna Award and the Hungarian-Romanian Relations 1940 – 1944. Boulder : Social Science Monographs, 2011.
BAUEROVÁ, Jana. Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939 – 1944. Krakov; Trnava: Spolok Slovákov v Poľsku – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2014.
BOTÍK, Ján. Slováci v Bulharsku. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1994.
BYSTRICKÝ, Valerián. Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939. Bratislava: VEDA, 2014.
DEÁK, Ladislav. Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939. Bratislava: VEDA, 1990.
HROCH, Miroslav. Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy. Praha: SLON, 2016.
HRUBOŇ, Anton. Hlinkova garda na území Pohronskej župy 1938 – 1945. Organizácia a aktivity. Ružomberok: Historia nostra – Ústav pamäti národa, 2012.
JARINKOVIČ, Martin. Slovensko a Juhoslávia v rokoch II. svetovej vojny. Banská Bystrica: Klub priateľov Múzea SNP, 2012.
KMEŤ, Miroslav. Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012.
KMEŤ, Miroslav. Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 2. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2017.
KOŠTIAL, Rudolf. Slovenskí evanjelici v zahraničí. Duchovná opatera slovenských evanjelických vysťahovalcov. Martin: Osveta, 1992.
KRIŠTOFÍK, Juraj. „Javorinu Nemci nikdy nedostanú!“ Odboj a partizánske hnutie v podjavorinskom regióne 1939 – 1945. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2017.
LACKO, Martin. Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava: Perfekt – Ústav pamäti národa, 2008.
LIPTÁK, Ľubomír. 2217 dní. Slovensko v čase druhej svetovej vojny. Bratislava: Kalligram, 2011.
MACHO, Peter. Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti. Bratislava: Prodama, 2011.
MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Public holidays and festivities in totalitarian regimes: Case of Slovak Republic 1939 – 1945. In SGEM 2016: Proceedings from 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts. Anthropology, Archeology, History & Philosophy. Sofia: STEF92Technology, 2016, s. 203-210.
MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Between Politics and Culture: The Impact of Ideology on Cultural Heritage Protection in Slovak State 1939 – 1945. In Brukenthalia: Romanian Cultural History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei, 2015, Vol. 5, No. 1, s. 794-801.
MRVA, Ivan. Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia. Bratislava: Perfekt, 2010.
PENČEV, Vladimir. Po serpentinách sebepoznání a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2012.
PODOLEC, Ondrej. Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017.

POLÓNYOVÁ, Soňa. Z kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku (1945 – 1990). Krakov; Banská Bystrica: Spolok Slovákov v Poľsku – Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2016.
SIRÁCKY, Ján et al. Slováci vo svete 1. Martin: Matica slovenská, 1980.
SOKOLOVIČ, Peter. Hlinkova garda 1938 – 1945. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009.
SOVILJ, Milan. Československo-jugoslávské vztahy v letech 1939 – 1941: od zániku Československé republiky do okupace Království Jugoslávie. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016.
SVETOŇ, Ján. Slováci v Maďarsku. Príspevky k otázke štatistickej maďarizácie. Bratislava: Ústav zahraničných Slovákov, 1942.
SYRNÝ, Marek. Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v povstaní. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2013.
THER, Philipp. Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě. Praha: Argo, 2017.
VANKO, Juraj Dušan. Slovenskí evanjelici v Rumunsku v 20. storočí. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2015.
VÍTEK, Peter – DZURIAK, Karol. ... A napodobňujme ich vieru. Z dejín Evanjelického cirkevného zboru a. v. v Ružomberku. Ružomberok: Občianske združenie Vladimíra Pavla Čobrdu, 2007.

Počet znakov vrátane medzier: 90 395
Počet slov: 12 551